

Διαφωτισμός και Δημοκρατία:
ο Condorcet, ο Robespierre
και το Σύνταγμα του 1793

Φρέντυ Σταϊνχάουερ*

Το γαλλικό Σύνταγμα του 1793 κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στην πολιτική ιστορία. Πρώτο δημοκρατικό σύνταγμα της Γαλλίας και δεύτερο της νεωτερικότητας, μετά από αυτό των Η.Π.Α. του 1787-88, το κείμενο αυτό, το πιο καινοτόμο και δημοκρατικό από όλα τα συντάγματα της επαναστατικής περιόδου, δεν εφαρμόστηκε βέβαια ποτέ. Επισκιάστηκε δε από το Θερμιδωριανό σύνταγμα του 1795 (έτους ΙΙΙ), το οποίο και αποτέλεσε υπόδειγμα για αρκετές χώρες της Ευρώπης.¹ Οι ρηξικέλευθές του διατάξεις προκάλεσαν, ωστόσο, τη διαχρονική προσοχή αρκετών ριζοσπαστών πολιτικών στοχαστών και νομικών, από τον Ρήγα Φεραίο ως τους σοβιετικούς συνταγματολόγους των δεκαετιών 1920-1930, ενώ προσελκύουν το ενδιαφέρον ακόμα και στις μέρες μας.²

* Επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

¹ Jacques Godechot, *La grande nation*, Aubier Montaigne, Παρίσι 1983, σ. 331 κ.ε.

² Πρβλ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Ρήγας Φεραίος*. Εκδ. Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 1998· Bernard Chantebout, *Droit constitutionnel et science politique*. 7^η έκδ. Armand Colin, Παρίσι 1986· Miguel Abensour, *Η δημοκρατία ενάντια στο κράτος. Ο Μαρξ και η μακιαβελική στιγμή*. Μτφ. εισ. Β. Ιακώβου, Στάσει εκπίπτοντες, Αθήνα 2019.

Ο λόγος αυτού του ενδιαφέροντος έγκειται σαφώς στο ότι το σύνταγμα του 1793, στην προμετωπίδα του οποίου βρίσκουμε μια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (όπως και στα συντάγματα του 1791 και του 1795), ιδρύει στην πραγματικότητα ένα λαοκρατικό πολίτευμα, το οποίο έχει χαρακτηριστεί από τους συνταγματολόγους ως μια μορφή ημι-άμεσης δημοκρατίας.³ Αλλά το κείμενο διαθέτει ταυτόχρονα και ένα φιλοσοφικό ενδιαφέρον, καθώς συνιστά μια άμεση σύνδεση της Επανάστασης με τον ώριμο γαλλικό Διαφωτισμό. Πράγματι, ο κύριος νομοθέτης της Α΄ Γαλλικής δημοκρατίας είναι ο μαθητής και ακόλουθος των D'Alembert, Voltaire και Turgot, μαρκήσιος του Condorcet, ως πρόεδρος της Επιτροπής συντάγματος της Συμβατικής Εθνοσυνέλευσης και κύριος συντάκτης του κειμένου. Τέλος, η ιστορία του έχει και ένα καθαρά πολιτικό ενδιαφέρον, καθώς η τελική του μορφή, αυτή που υπερψηφίστηκε από τη Συμβατική στις 24 Ιουνίου 1793, φέρει την σφραγίδα των Ιακωβίνων και των Ορεινών, των ριζοσπαστικότερων μερίδων της Γαλλικής επανάστασης. Τέλος, στο επίπεδο την πολιτικής νομιμοποίησης, είναι το πρώτο συνταγματικό κείμενο που υποβάλλεται σε δημοψήφισμα, τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς, με τη συμμετοχή όλων των πολιτών –άλλη μια ριζική καινοτομία.

Γιατί όμως αυτή η ιστορική συνάντηση του διαφωτισμού με την δημοκρατία δεν έχει εξερευνηθεί περισσότερο; Γιατί αυτή η πολιτική παρακαταθήκη του διαφωτισμού απορρίπτεται μάλιστα από εκείνους που τον επικαλούνται συχνότερα, ενώ ταυτόχρονα οι ιδέες του εργαλειοποιούνται ανενδοίαστα στη σύγχρονη συγκυρία;⁴ Σε αυτό συνδράμουν, δίχως άλλο, μια σειρά από λόγοι. Από την μια το Σύνταγμα αυτό φέρει την σφραγίδα των Ιακωβίνων, άρα ανήκει, σύμφωνα με την –ακόμα πολιτικά κυρίαρχη– ρεβιζιονιστική σχολή του François Furet, στην προϊστορία του «ολοκληρωτισμού».⁵ Ωστόσο, σύγχρονοι συνταγματολόγοι όπως ο Κώστας Χρυσόγονος, παρόλο που το θεωρούν «ακραφινώς» δημοκρατικό, δεν μπορούν παρά να τονίσουν την καινοτομία των διατάξεών του.⁶

³ Πρβλ. Chateaubout, ό.π., σ. 183.

⁴ Dan Hind, *Ποιος απειλεί τον Διαφωτισμό;* Μτφ. Γ. Αβραμίδης, Γ. Αυγέρης, Επ. θεώρηση Σ. Μαρκέτος, Εκδ. Θύραθεν, Αθήνα 2008.

⁵ «Οι μπολσεβίκοι είχαν Ιακωβίνους προγόνους και οι Ιακωβίνοι είχαν κομμουνιστικές προϋδεάσεις», François Furet, *Penser la Révolution française*. Gallimard, Παρίσι 1978, σ. 20. Για τη θέση του Furet στην ιστοριογραφία της γαλλικής Επανάστασης βλ. Michel Vovelle, «Η ιστοριογραφία της γαλλικής επανάστασης πριν την διακοσιαετηρίδα» στο *Επαναστάσεις (1776-1830). Σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*. Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 22, Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, Αθήνα 2021, σ. 25-70.

⁶ Κώστας Χρυσόγονος, *Το κράτος ως μορφή οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών*. Εκδ. Σάκκουλα, 2η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2020, σ. 443.

Από την άλλη, σε μια σειρά από θεωρήσεις αυτή η κρίσιμη στιγμή συνάντησης του διαφωτισμού με την δημοκρατία απλώς παραλείπεται. Έτσι, σε σημαντικές μεταπολεμικές αποτιμήσεις του αιώνα των φώτων, ο Διαφωτισμός είτε καθίσταται υπεύθυνος, λόγω του εγγενούς ουτοπισμού του, για έναν μόνιμο εμφύλιο πόλεμο, όπως αποφαίνεται ο ντεσιζιονιστής Reinhart Koselleck⁷ είτε, στο μέτρο που η πρόοδος μεταβάλλεται σε μύθο, θεωρείται πως βρίσκεται σε μια τροχιά αυτοκαταστροφής, όπως δηλώνουν οι μαρξιστές Max Horkheimer και Theodor Adorno.⁸ Αλλά παρά τις όποιες κριτικές που του έχουν απευθυνθεί, ο Διαφωτισμός παραμένει το κανονιστικό θεμέλιο του νεωτερικού πολιτισμού, και έτσι ένα αναπόφευκτο σημείο -τουλάχιστον- ερμηνευτικής- αναφοράς.⁹

Σαφώς, η σχέση μεταξύ του διαφωτισμού και της νεωτερικής πολιτείας δεν είναι μονοδιάστατη. Ένα πρώτο πρόβλημα είναι πως οι «φιλόσοφοι», στην πλειοψηφία τους και με την αξιοσημείωτη εξαίρεση του Rousseau, παραμένουν προσκολλημένοι στην απόλυτη μοναρχία, αλληλογραφώντας, για παράδειγμα, με τους φωτισμένους δεσπότες του 18^{ου} αιώνα, ενώ, όταν ενδιαφέρονται για τις μεταρρυθμίσεις, συνήθως τάσσονται με το πλευρό του μονάρχη. Χαρακτηριστικές εδώ είναι η στάση του Voltaire ενάντια στα παρλαμέντα κατά το βασιλικό πραξικόπημα του Maupeou το 1770 και η σχέση του Diderot με την Μεγάλη Αικατερίνη. Γενικά οι διαφωτιστές βασίζονται, για την επιτυχία του προγράμματός τους, στους απόλυτους μονάρχες.¹⁰ Ωστόσο, η συνάντηση διαφωτισμού-μοναρχίας φτάνει σε αδιέξοδο κατά την υπουργική θητεία του διαφωτιστή Turgot στα 1774-1776. Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι πως, πριν το 1776 και την κήρυξη της Αμερικάνικης Επανάστασης, η δημοκρατία θεωρείται ασύμβατη αφενός με τα μεγάλα έθνη, και αφετέρου -και άμεσα σε σχέση με την πρώτη πτυχή- με την αρχή της αντιπροσώπευσης.¹¹

Τέλος, καίριες μορφές της επανάστασης που ενέπνευσαν διαχρονικά τον ριζοσπαστισμό, όπως ο Robespierre, απαξίωσαν την συμβολή των διανοούμενων στην επανάσταση:

Γενικά, οι άνθρωποι των γραμμάτων ατιμάστηκαν στην επανάσταση αυτή... Πολέμησαν την επανάσταση, από τη στιγμή που φοβήθηκαν πως αυτή εξύψωνε το λαό πάνω από όλες τις επιμέρους ματαιοδοξίες.

⁷ Reinhart Koselleck, *Kritik und Krise*. Suhrkamp, Φρανκφούρτη/Μ. 1976.

⁸ Max Horkheimer - Theodor Adorno, *Διαλεκτική του διαφωτισμού*. Μτφ. Α. Αναγνώστου, Επίμ. Κ. Ψυχοπαίδης. Νήσος, Αθήνα 1996, σ. 22.

⁹ Antoine Lilti, *L'héritage des Lumières*. EHESS, Gallimard, Seuil, Παρίσι 2019, σ. 18-19.

¹⁰ Philippe Raynaud, *Trois révolutions de la liberté: Angleterre, Amérique. France*. Presses Universitaires de France, Παρίσι 2009, σ. 213.

¹¹ Raynaud, *ό.π.*, σ. 244.

Οι μεν χρησιμοποίησαν το πνεύμα τους για να διαφθείρουν τις ρεπουμπλικανικές αρχές και να εκμαυλίσουν την κοινή γνώμη, πουλήθηκαν στις φράξιες και στο κόμμα των Ορλεανιστών. Οι δε κλείστηκαν σε μια δειλή ουδετερότητα... Άνθρωποι μικροί και μάταιοι, κοκκινίστε, εάν αυτό σας είναι δυνατόν. Τα θαύματα που κατέστησαν την εποχή αυτή αθάνατη έγιναν δίχως εσάς και παρά την αντίθεσή σας.¹²

Οστόσο, μια διερώτηση της πολιτικής φιλοσοφίας που θα σταματούσε σε αυτά, θα παρέλειπε το ουσιώδες: δηλαδή ότι το Σύνταγμα του 1793 συνιστά ταυτόχρονα σταθμό στην συνταγματική ιστορία και επίδικο μιας σύγκρουσης εντός των διάφορων τάσεων και ρευμάτων του επαναστατικού Διαφωτισμού, στην πρώτη μείζονα προσπάθεια πρακτικού καθορισμού, δηλαδή θέσμισης, μιας δημοκρατικής πολιτείας.¹³ Αυτή ακριβώς η διαδικασία, τόσο της συνάντησης του Διαφωτισμού με τη δημοκρατία όσο και των τριβών στο εσωτερικό του επαναστατικού ριζοσπαστισμού θα αποτελέσει τον πυρήνα της μελέτης αυτής.

Έτσι, υιοθετώντας μια προσέγγιση που επιδιώκει να αποφύγει, όσο είναι δυνατόν, τα προβλήματα μιας εκ των υστέρων θεώρησης, θα δούμε στο σύνταγμα αυτό μια καταστατική περίπτωση διαπλοκής θεωρίας και πράξης. Θα εξετάσουμε, έτσι, την συνταγματική πράξη όχι αφηρημένα αλλά ως κόμβο στο πολιτικό γίγνεσθαι, σχετιζόμενο δηλαδή αφενός, με συγκεκριμένα ζητήματα που θέτουν οι πρακτικές, δηλαδή ιστορικοκοινωνικές συνθήκες, αφετέρου εξαρτώμενο από τους διαθέσιμους πνευματικούς πόρους, δηλαδή τις υπάρχουσες θεωρητικές προσεγγίσεις. Η επιμονή στη διαπλοκή συμβάντων, ιδεών και λόγων με τα πραγματικά προβλήματα που αντιμετωπίσαν οι δρώντες της επαναστατικής διαδικασίας -ή του επαναστατικού συμβάντος-, στοχεύει στην αποφυγή ορισμένων από τους κινδύνους των αναγωγισμών, που αποστειρώνουν τα μαθήματα του παρελθόντος καθηλώνοντάς τα οριστικά εκεί, ως αναγκαία αλλά ανεπαρκή προαπαιτούμενα του παρόντος.

Θα εκκινήσουμε, λοιπόν, από το ιστορικο-φιλοσοφικό επίπεδο, καθώς αντιμετωπίζουμε εδώ ένα μείζον πρόβλημα της ιστορίας των ιδεών, αυτό της σχέσης του Διαφωτισμού με τη νεωτερική πολιτεία, ή της πολιτικής φιλοσοφίας, θέτοντάς το με καντιανούς όρους, της διαμόρφωσης των όρων που θέτει ο ορθός λόγος, ώστε να δύναται να προβεί στην πολιτική του αυτοπραγμάτωση. Στη συνέχεια, θα περάσουμε σε μια σύντομη επισκόπηση των

¹² Maximilien Robespierre, «Λόγος στη Συμβατική Εθνοσυνελευση, 7 Μαΐου 1794» στο Μαρά, Σεν-Ζιστ, Ροβεσπιέρος: Κείμενα. Επιλ. Μτφ. Προλ. Μ. Βερέττας, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, σ. 269, τροποποιημένη μετάφραση.

¹³ Jonathan Israel, *Revolutionary Ideas*. Princeton University Press, Πρίνστον, 2014, σ. 346.

κύριων διατάξεων του συντάγματος αυτού και της Διακήρυξης που το προλογίζει, τονίζοντας εκείνες που διασφαλίζουν τον λαοκρατικό του χαρακτήρα. Ακολούθως θα τονίσουμε ορισμένες βασικές αδυναμίες του, όπως τις ανέδειξαν οι αντίπαλοί του και η μετέπειτα πολιτειακή εμπειρία. Τέλος θα επισημάνουμε και θα σχολιάσουμε τις κύριες τροποποιήσεις που επέφερε στο αρχικό σχέδιο η Επιτροπή που σύστησε η εκκαθαρισμένη από τους Γιρονδίνους Συμβατική Εθνοσυνέλευση, υπό την επίδραση του Robespierre και της Επιτροπής Δημόσιας Σωτηρίας (Comité de Salut Public). Συνδυάζοντας στοιχεία της μεθόδου ανάλυσης της πολιτικής φιλοσοφίας της σχολής του Κέμπριτζ¹⁴ και ενοράσεις της ιστορίας των ιδεών του Koselleck¹⁵ θα ισχυριστούμε, εν κατακλείδι, πως μια εστίαση στο συγκεκριμένο κείμενο, το πρώτο δημοκρατικό σύνταγμα της Γαλλίας, το Σύνταγμα του 1793 δύναται να καταδείξει α) τον ριζοσπαστικό χαρακτήρα του ώριμου Διαφωτισμού β) τις δυναμικές που εμπεριέχει η ριζοσπαστική αστική σκέψη και γ) τα όρια που αυτή θέτει, ήδη από τις ιστορικές της απαρχές. Τέλος, θα αμφισβητήσουμε την κατηγορία του «ολοκληρωτισμού» της σκέψης αυτής, συνοψίζοντας τα καίρια στοιχεία που καταδεικνύουν τον ουσιαστικά δημοκρατικό - αλλά και ίσως ουτοπικό - χαρακτήρα της.

1) Διαφωτισμός, επανάσταση, δημοκρατική πολιτεία: οι καίριες ορίζουσες μιας σχέσης

Η σχέση που συνδέει το Διαφωτισμό με τη Δημοκρατία δεν είναι μια σχέση αμιγώς θεωρητική αλλά εμπεριέχει και μια ισχυρή διάσταση εμπειρίας. Έτσι ο Διαφωτισμός συνδέεται με τη δημοκρατία ή μάλλον με το καθεστώς που αποκλήθηκε *république* ή *republic* το οποίο δύναται να αποδοθεί και ως *πολιτεία* και το οποίο στη σημερινή του μορφή ονομάζεται αβασίλευτη κοινοβουλευτική δημοκρατία, με την διαμεσολάβηση των τριών μεγάλων επαναστάσεων που διανοίγουν ιστορικά την εποχή της νεωτερικότητας. Αφήνοντας την περίπτωση της Αγγλίας, μιας κοινοβουλευτικής μοναρχίας που δεν παρήγαγε, αυστηρώς ειπείν, ένα σύνταγμα, τόσο το σύνταγμα των Η.Π.Α. του 1787, όσο και το πρώτο σύνταγμα της Γαλλίας του 1791, που αρθρώνει τις αρχές της μετριοπαθούς συνταγματικής μοναρχίας, διέπονται από τις αρχές του φυσικού δικαίου, της νομικής θεωρίας που έθεσε τις αρχές του ατομικισμού και του υποκειμενικού δικαίου στα θεμέλια της έννομης τάξης.¹⁶ Αυτές δε οι επαναστάσεις, ιδιαίτερα η δεύτερη, έθεσαν τις βάσεις

¹⁴ Quentin Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης*. Μτφ. Μ. Σαρηγιάννης, Επ. θεώρηση Σ. Μαρκέτος, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005.

¹⁵ Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Surhrkamp, Φρανκφούρτη/Μ. 1979.

¹⁶ Βλ. ενδεικτικά τα θεμελιώδη Michel Villey, *La formation de la pensée juridique moderne*. PUF, Παρίσι 2003 και Harold J. Berman, *Law and Revolution II, The Impact of*

για την πολιτική νεωτερικότητα και το νομικό δόγμα της κατίσχυσης των δικαιωμάτων του ανθρώπου.¹⁷

Ωστόσο, στη Γαλλία, καθώς εξελισσόταν η διαδικασία της σύγκλησης της Συνέλευσης των τάξεων και των διαδοχικών Εθνοσυνελεύσεων από το 1789 ως το 1792, η διασάφηση της αναδυόμενης έννοιας της εθνικής κυριαρχίας απαιτούσε την επίλυση δύο διαφορετικών ζητημάτων για τα οποία η λύση δεν μπορούσε να είναι ενιαία. Το πρώτο ζήτημα αφορούσε την αληθινή φύση της ανεξάρτητης πολιτικής ταυτότητας του έθνους, ενώ το δεύτερο τη σχέση μεταξύ αυτής της πολιτικής ταυτότητας και τις αξιώσεις της εθνικής αντιπροσώπευσης. Οι απαντήσεις στα ζητήματα αυτά αναζητήθηκαν στους θεωρητικούς πόρους της εποχής. Στις απαρχές της επανάστασης, τρία ρεύματα πολιτικής φιλοσοφίας ήταν διαθέσιμα στους Γάλλους, ενώ ένα τέταρτο παρέμενε ενεργό αλλά λανθάνων: 1) η κλασική θεωρία της απόλυτης μοναρχίας, με κύριο εκφραστή τον Bossuet, 2) η θεωρία της μετριασμένης, κατά το αγγλικό πρότυπο, μοναρχίας, με κύριο εκφραστή τον Montesquieu, και 3) η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, εντός της οποίας τοποθετείται και ο Rousseau.¹⁸ Μια τέταρτη παράδοση ήταν αυτή της φυσιοκρατίας, της οποίας, ωστόσο, το πολιτικό σκέλος, το πολίτευμα της «νόμιμης δεσποτείας», είχε απαξιωθεί ήδη από την δεκαετία του 1770.¹⁹ Παρ' όλα αυτά, η φυσιοκρατία παρουσίαζε το πολιτικό σώμα τόσο ως ενιαίο όσο και ως αλληλεξαρτώμενο, μέσω των οικονομικών λειτουργιών, ενώ, όπως και μετά από αυτήν ο Adam Smith, απέρριπτε την ύπαρξη των προνομιούχων τάξεων και του νομοταξικού συστήματος.²⁰

Έτσι, για να απαντήσουν στο ζήτημα της πολιτικής ταυτότητας, οι επαναστάτες ακολούθησαν τον Rousseau και τους φυσιοκράτες διαλύοντας τη

Protestant Reformations on the Western Legal Tradition. Harvard University Press, Χάρβαρντ (Μασσ.) 2006.

¹⁷ Κώστας Δουζίνας, *Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Μτφ. Η. Νικολούδης, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ. 131.

¹⁸ Michel Baridon, «Le mouvement scientifique et la problématique des droits de l'homme.» *Dix-Huitième Siecle* 22, 1990, σ. 329.

¹⁹ Για τη φυσιοκρατία ενδεικτικά βλ. εκτός από το, ακόμα αξεπέραστο, έργο του Georges Weulersse, *Le mouvement physiocratique en France (1756- 1770)*, Félix Alcan, 2 τόμοι, Παρίσι 1910 (διαθέσιμο στο www.gallica.bnf.fr), το πιο πρόσφατο του Arnaud Skornicki, *L'économiste, la cour et la patrie*, CNRS Éditions, Παρίσι 2011. Για την επίδρασή της, βλ. Michael Sonenscher, *Before the Deluge: Public Debt, Inequality and the Intellectual Origins of the French Revolution*, Princeton University Press, Πρίνστον και Οξφόρδη 2007.

²⁰ Baridon, ό.π., σ. 232. Το νομοταξικό σύστημα στηρίζεται στην ύπαρξη νομοκατεστημένων τάξεων, δηλαδή νομικά διακεκριμένων κοινωνικών ομάδων, όπως οι ευγενείς, οι εκκλησιαστικοί και η «Τρίτη τάξη», με διαφορετικά έννομα δικαιώματα και υποχρεώσεις.

νομοταξική διάταξη του παλαιού καθεστώτος σε μια πλειάδα ατόμων και μετά ανασυνθέτοντας την εθνική πολιτική ύπαρξη στη βάση της συμμετοχής των επιμέρους ατόμων στην κοινή κυριαρχία, εκλαμβάνομενη ως έκφραση της γενικής βούλησης. Όμως αυτή η απάντηση στο πρώτο ερώτημα κατέστησε το δεύτερο ακόμα πιο προβληματικό. Αποδεχόμενοι τη θεωρία του Rousseau ως βάση για τις αξιώσεις της πολιτικής ταυτότητας, οι επαναστάτες έπρεπε να ανατρέψουν την απόρριψη της πρακτικής της αντιπροσώπευσης.²¹

Αυτό διότι για τον Rousseau, όπως ξέρουμε, η αντιπροσώπευση θεωρείται ως το αντίθετο της γενικής βούλησης: «.. η βούληση είτε είναι γενική είτε δεν είναι. Είτε είναι η βούληση ολόκληρου του σώματος του λαού είτε ενός μέρους του. Στην πρώτη περίπτωση η εκδήλωση αυτή είναι μια πράξη κυριαρχίας και δημιουργεί νόμο. Στη δεύτερη, είναι μονάχα μια επιμέρους βούληση, ή μια διοικητική πράξη· το πολύ-πολύ ένα διάταγμα».²² Στον Rousseau η κυριαρχία της γενικής βούλησης συνυφαίνεται έτσι άρρηκτα με την άμεση δημοκρατία. Η πεποίθηση αυτή αφενός συνάδει με έναν κοινό τόπο της πολιτικής φιλοσοφίας της εποχής του. Διαβάζουμε, έτσι, στο άρθρο «Αντιπρόσωποι» στην *Εγκυκλοπαίδεια* των Diderot-D'Alembert, που συγγράφει ο βαρώνος d'Holbach:

Σε ένα καθαρά δημοκρατικό κράτος το έθνος, μιλώντας κυριολεκτικά, δεν εκπροσωπείται διόλου· όλος ο λαός διατηρεί το δικαίωμα να καθιστά γνωστές τις βουλήσεις του σε γενικές συνελεύσεις που αποτελούνται από όλους τους πολίτες. Ωστόσο, άπαξ και ο λαός επιλέξει αξιωματούχους (magistrats) τους οποίους καθιστά εντολοδόχους της εξουσίας του, αυτοί γίνονται αντιπρόσωποι· και ανάλογα με την περισσότερη ή λιγότερη εξουσία που διατηρεί ο λαός, η κυβέρνηση καθίσταται μια αριστοκρατία ή παραμένει δημοκρατία.²³

Αφετέρου, όμως, ο Rousseau επιτελεί μια καινοτομία: στην πολιτική επιστήμη του «διαχωρίζει την λαϊκή κυριαρχία, η οποία αφορά αυστηρά μόνον τη δραστηριότητα του νομοθετικού, από την πολιτεία, η οποία είναι μια

²¹ Keith Michael Baker, «Representation» στο K.M. Baker (επ.): *The Political Culture of the Old Regime*, Pergamon Press, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη 1987, σ. 477.

²² Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *Το κοινωνικό συμβόλαιο*. Μτφ. Β. Νικολαΐδου-Α. Σταϊνχάουερ, Ε-πιμ. Β. Νικολαΐδου, Εκδ. Πόλις, Αθήνα 2004, σ. 75.

²³ D'Holbach, «Representants» στο Denis Diderot, Jean le Rond d'Alembert (επ.): *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des arts et des métiers*, τ. 14, Νεσατέλ χ.χ., σ. 143 (διαθέσιμο στο www.gallica.bnf.fr).

μορφή κυβέρνησης, δηλαδή οργάνωσης της εκτελεστικής εξουσίας».²⁴ Η διάκριση αυτή, επιτρέπει την αποσύνδεση δύο στοιχείων που προηγουμένως θεωρούνταν αλληλένδετα. Έτσι, για τον Rousseau, καθώς στη δημοκρατία ο κυρίαρχος λαός είναι ταυτόχρονα νομοθέτης και κάτοχος της εκτελεστικής εξουσίας, «το δίκαιο και η πράξη θα ήταν τόσο συγκεχυμένα ώστε δεν θα ξέραμε τί είναι νόμος και τί δεν είναι» και το πολιτικό σώμα, εκφυλισμένο κατ' αυτόν τον τρόπο, θα κατέληγε βορά της βίας...».²⁵ Έτσι, παρότι αναδιατυπώνει και ενισχύει την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, βάσει του ιδεώδους ενός ισοκρατικού νόμου, ο Rousseau επιτρέπει την αποσύνδεση του κυρίαρχου από τις πρακτικές της δημοκρατίας εφόσον οι πράξεις του αφορούν την τήρηση και όχι την δημιουργία των νόμων. Μπορεί, κατ' αυτόν τον τρόπο, στα νομοθετικά του σχέδια, να ανέχεται ακόμα και την εδραίωση μιας μοναρχίας, όπως στην περίπτωση της Πολωνίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ενώ η ιδέα της γενικής βούλησης διέθετε το δυναμικό που απαιτούσε η πτώση της μοναρχίας, το πολιτικό ισοδύναμο της έννοιας ήταν δύσκολο να βρεθεί, καθώς, όπως είδαμε, στο Κοινωνικό συμβόλαιο η γνησιότητα της γενικής βούλησης εξαρτάται από την αμεσότητα της συμμετοχής όλων των πολιτών στη διαμόρφωσή της. Και στη Γαλλία, μια χώρα με μεγάλη έκταση και πληθυσμό για τον 18^ο αιώνα, η δόμηση ενός αμεσοδημοκρατικού καθεστώτος φάνταζε ανέφικτη.

Είναι σήμερα γενικά αποδεκτό ότι στην πρώτη περίοδο, που κορυφώνεται με το σύνταγμα της βασιλευόμενης μοναρχίας του 1791, η λύση δόθηκε από τις παρεμβάσεις του αββά Sieyès, συγγραφέα του περίφημου έργου *Τί είναι η τρίτη τάξη*; Το έργο αυτό, πράγματι, αποτέλεσε τον θεωρητικό και ρητορικό πυλώνα βάσει του οποίου οι αντιπρόσωποι της τρίτης τάξης διεκδίκησαν το 1789 και κέρδισαν την μετατροπή της Συνέλευσης των Τάξεων σε Εθνοσυνέλευση.²⁶ Ο Sieyès, επίγονος του μεταρρυθμιστικού κινήματος της φυσιοκρατίας και του Turgot, αφομοιώνοντας στοιχεία της ρουσσωικής πολιτικής επιστήμης, πέτυχε να γεφυρώσει την αντιπροσώπευση με την γενική βούληση με την έννοια της εθνικής βούλησης (*volonté nationale*). Ταυτόχρονα,

²⁴ Raynaud, ό.π., σ. 244. Αυτή τη διάκριση θα εφαρμόσει στη συνέχεια και ο Καντ στο περίφημο δοκίμιό του για την θεωρία και την πράξη. Βλ. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, «Κανονιστικότητα, σχετικισμός και μετριασμός στην πολιτική φιλοσοφία της νεωτερικότητας». *Δευκαλίων* 11/2 (Φεβρ. 1993), σ. 87.

²⁵ Ρουσσώ, ό.π., σ. 163.

²⁶ «Η κεντρική μορφή, ο νικητής της πρώτης επανάστασης είναι ο Emmanuel Sieyès, ο οποίος, από την το πραξικόπημα της 17 Ιουνίου ως την διαμάχη για το βασιλικό βέτο, οδηγεί την πολιτική διαδικασία που ξεκίνησε με την σύγκληση των Γενικών Τάξεων.» Pasquale Pasquino, *Sieyès et l'invention de la constitution en France*. Odile Jacob, Παρίσι 1998, σ. 54), βλ. και Jacques Guilhaumou, «Nation, individu et société chez Sieyès». *Genèses* 26, 1997, σ. 4, καθώς και William H. Sewell Jr., *A Rhetoric of Bourgeois Revolution*. Duke University Press, Ντέραμ και Λονδίνο 1994.

με ρουσσικό τρόπο, εισάγει την καίρια διάκριση μεταξύ συντακτικής και συντεταγμένης εξουσίας (*pouvoir constituant* και *pouvoir constitué*).

Δομώντας και αυτός πάνω σε μια φυσικοδικαϊκή μεθοδολογική βάση, ο Sieyès καθορίζει, κάπως ρουσσικά, το έθνος ως μοναδική πηγή νομιμότητας των νόμων: «Το έθνος υπάρχει πριν απ' όλα και είναι η πηγή των πάντων. Η βούλησή του είναι πάντα νόμιμη, είναι ο ίδιος ο νόμος.» Ωστόσο, σε αυτή την ρουσσική ιδέα προστίθεται, αμέσως μετά, και η φυσιοκρατική ιδέα του πρωτείου του φυσικού νόμου που εδραιώνει την ατομική ιδιοκτησία. Γιατί συνεχίζει: «Πριν από αυτό και υπεράνω αυτού, δεν υπάρχει παρά ο φυσικός νόμος».²⁷ Ο Sieyès, σε μια παραλλαγή του εξελικτικού σχήματος των κοινωνιών που αντλεί από τον Adam Smith,²⁸ διακρίνει τρεις περιόδους εθνικής συγκρότησης της εθνικής βούλησης: της «άμεσης», της «ειδικής αντιπροσωπευτικής» και εντέλει της «αντιπροσωπευτικής» βούλησης. Στην τελευταία περίοδο το έθνος, απλά αποφασίζει, βάσει της θεμελιώδους του συντακτικής ισχύος που πηγάζει από το φυσικό δίκαιο, να αλλάξει την θετική νομοθεσία, μέρος της οποίας είναι η κυβέρνηση: «Εάν ένα έθνος έπρεπε να περιμένει, για να καταστεί έθνος, έναν θετικό τρόπο ύπαρξης, δεν θα είχε υπάρξει ποτέ. Το έθνος διαμορφώνεται μέσω του φυσικού δικαίου και μόνον. Η κυβέρνηση, αντιθέτως, δεν δύναται παρά να αποτελεί μέρος του θετικού δικαίου».²⁹

Το ζήτημα της συγκρότησης της πολιτείας, έτσι όπως παρουσιάζεται από τον Sieyès, επιλύεται με την παρουσίασή του ως προβλήματος ορθού συνδυασμού δύο βασικών παραγόντων: της αντιπροσώπευσης και του καταμερισμού της εργασίας. Η μεταφορά της δεύτερης έννοιας από την πολιτική οικονομία στην πολιτική και ο συνδυασμός της με την αντιπροσώπευση καθιστά τον Sieyès έναν από τους μείζονες -και τους πιο παραγνωρισμένους- στοχαστές του δημοσίου δικαίου στην νεότερη ιστορία.³⁰

Στο πλαίσιο της σκέψης του, λοιπόν, η αντιπροσώπευση της βούλησης του έθνους είναι πλέον ένα ζήτημα καταμερισμού των εργασιών. Στο ιστορικο-φιλοσοφικό σχήμα του Sieyès η τρίτη εποχή έρχεται όταν οι κοινωνικοί εταίροι δυσκολεύονται, λόγω του πλήθους και των αποστάσεων, να διαμορφώσουν μια κοινή βούληση (*volonté commune*). Τότε, αναθέτουν ένα μέρος της «εκείνο που είναι αναγκαίο για την επιτήρηση και φροντίδα της δημόσιας μέριμνας» και «αναθέτουν την εξουσία αυτή σε ορισμένους ανάμεσά

²⁷ Emmanuel Sieyès, *Qu'est-ce que le tiers-état?* Flammarion/Champs, Παρίσι 1998, σ. 127.

²⁸ Βλ. για την προέλευση αυτού του εξελικτικού σχήματος, Φρέντυ Σταϊνχάουερ, «Η παράδοση της θεωρίας του φυσικού δικαίου και ο Σαμουήλ Πούφεντορφ» *Αξιολογικά* 21, 2009, σ. 90.

²⁹ Sieyès, *ό.π.*, σ. 129.

³⁰ Pasquino, *ό.π.*, σ. 36.

τους».³¹ Η βούληση δε αυτή έχει δύο «απαράγραπτα» χαρακτηριστικά: «1ο Αυτή η βούληση δεν είναι πλήρης και απεριόριστη στο πλήθος των αντιπροσώπων· δεν είναι παρά ένα μέρος της μεγάλης κοινής εθνικής βούλησης. 2ο Οι εκπρόσωποι δεν την ασκούν διόλου ως προσίδιο δικαίωμα, διότι αποτελεί το δικαίωμα άλλων· η κοινή βούληση δεν βρίσκεται εκεί παρά ως εντεταλμένη».³² Το τελευταίο στοιχείο, εντάσσει δε και την θεωρία του καταπιστεύματος, λοκιανής έμπνευσης, καθώς ενέχεται η έννοια μιας εντολής των αντιπροσωπευόμενων. Αυτή η εντολή δίνεται από τη «συντακτική» εξουσία του λαού, που θα δούμε στη συνέχεια.

Το σχήμα του Sieyès, έτσι, συνδυάζει τη ρουσσωική, τη λοκιανή και την φυσιοκρατική θεωρία κυριαρχίας, εισάγοντας ως καίριο όρο της συμφιλίωσης αυτής την έννοια της «εθνικής βούλησης», την οποία εκφράζουν αντιπρόσωποι διαπιστευμένοι από το έθνος. Ωστόσο οι τελευταίοι δεσμεύονται από το σύνταγμα, το οποίο παραμένει στα χέρια του έθνους: «Έτσι, το σώμα των αντιπροσώπων, στο οποίο ανατίθεται είτε η νομοθετική εξουσία είτε η άσκηση της κοινής βούλησης, δεν υφίσταται παρά με τον τρόπο που θέλησε να της δώσει το έθνος. Δεν είναι τίποτε δίχως τις συντακτικές της μορφές· δεν πράττει, δεν κατευθύνεται και δεν διοικεί παρά διά αυτών».³³ Αυτή συνιστά την περίφημη διάκριση μεταξύ συντακτικής (*pouvoir constituant*) και συντεταγμένης εξουσίας (*pouvoir constitué*), με την πρώτη να βρίσκεται πάντα στα χέρια του έθνους. Αυτή η ιδέα -επίσης λοκιανής προέλευσης-, προϋποθέτει την ύπαρξη μιας προϋπάρχουσας πολιτικής κοινότητας και μια προϋπάρχουσας πολιτικής τάξης, την οποία έχει διαταράξει ο απολυταρχισμός.³⁴ Εκφράζοντας την ιδέα αυτή με οiwονεί ρουσσωικούς όρους, ο Sieyès καθιστά, σε ένα σημαντικό κείμενο του 1789, το Προοίμιο του συντάγματος, την «κοινή βούληση» αυτής της προπολιτικής κοινότητας κυρίαρχη ως «συντακτική εξουσία». Ωστόσο, αυτή η εξουσία δεν είναι συνεχής, αλλά εμφανίζεται μόνο «σε στιγμές ίδρυσης ή ρήξης ενός παραδοσιακού συστήματος νομιμοποίησης».³⁵

³¹ Sieyès, ό.π., σ. 124.

³² Sieyès, ό.π., σ. 125.

³³ Sieyès, ό.π., σ. 126.

³⁴ Pierre-Yves Quiviger, «Sieyès as a reader of John Locke: metaphysics, politics and law» στο Christophe Miquieu & Mason Chamie (επ.), *Locke's political liberty: readings and misreadings*. Voltaire Foundation, Οξφόρδη 2009, σ. 137. Βλ. και το απόσπασμα του Sieyès «*Limites de la souveraineté*»: «Λέω ότι αυτή η ομόφωνη και πρωταρχική βούληση συνιστά ένα ουσιώδες μέρος της πράξης του συνεταιρισμού ή προηγείται αυτής», στο Pasquino, ό.π., σ. 178.

³⁵ Pasquale Pasquino, «Emmanuel Sieyès, Benjamin Constant et le “gouvernement des modernes”», *Revue française de science politique*, Vol. 37, n. 2 (Απρίλιος 1987), σ. 226.

Στη σύνθεση του Sieyès, διαφυλάσσονται έτσι δύο βασικά στοιχεία της ρουσσωικής αντίληψης: πρώτον, η αντίληψη περί ελευθερίας όπου αυτή ορίζεται ως υποταγή στον νόμο που έχουμε δώσει στον εαυτό μας και δεύτερον μια αντίληψη των αντιπροσώπων (ως μεταφορά του σώματος των πολιτών) όχι ως φορείς επιμέρους συμφερόντων αλλά ως εκφραστές της γενικής βούλησης.³⁶ Αυτά τα δύο στοιχεία, και παρά την κυριάρχηση της έννοιας της αντιπροσωπείας, δίνουν στην γαλλική εμπειρία, σε σχέση με την Βρετανική και την Αμερικανική, μια πολύ πιο δημοκρατική τροπή. Επιπλέον, στη Γαλλία, εμφανίζεται από πολύ νωρίς, πλάι στην αντιπροσωπευτική παράδοση, που εμπνέεται από τον Sieyès και μια δεύτερη, ανταγωνιστική παράδοση. Ενώ την πρώτη εμπνέουν τα παραδείγματα των πρώτων δύο μεγάλων αστικών επαναστάσεων και εκπροσωπούν οι Γιρονδίνιοι, η δεύτερη, η δημοκρατική παράδοση, αντλεί τα υποδείγματά της από την αρχαιότητα και την κοινωνική ιστορία της χώρας και εκπροσωπείται από τους Cordeliers, τους προγόνους των Ιακωβίνων.³⁷ Ο Condorcet προσεγγίζει το πρώτο ρεύμα, αναπτύσσοντας μια στενή σχέση συνεργασίας με τον Sieyès, παρότι εντάσσεται από πολύ νωρίς και στους Ιακωβίνους.³⁸

Ωστόσο, η εφαρμογή των ιδεών αυτών στο σύνταγμα του 1791, που εδραίωνε το πολίτευμα της βασιλευόμενης πολιτείας, προσέκρουσε σε σημαντικά προβλήματα, τα οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει η δεύτερη μεγάλη εθνοσυνέλευση, η Νομοθετική, που ονομάζεται έτσι καθώς κύριο έργο της θα ήταν η νομοθέτηση της βασιλευόμενης πολιτείας. Η απόπειρα φυγής του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ το 1791 υπονόμωσε εξ αρχής το κύρος του πολιτεύματος, ενώ τόσο η χρήση του βασιλικού βέτο σε καίρια θέματα όσο και οι συνεχείς προσπάθειες ανατροπής της πολιτείας από τις κλίκες του παλατιού και των ευγενών δυσχέραιναν συνεχώς τις σχέσεις του βασιλέα με τη Νομοθετική εθνοσυνέλευση.³⁹ Καθώς οι δυνάμεις που συγκέντρωναν οι εξόριστοι αριστοκράτες με την βοήθεια των μεγάλων ηγεμόνων ενισχύονταν και η νομοθέτηση είτε καθυστερούσε είτε συναντούσε μεγάλα προβλήματα στην εισαγωγή της, όπως στο ζήτημα της πολιτικής οργάνωσης του κλήρου, η Νομοθετική αντιμετώπιζε όλο και πιο έντονα προβλήματα.

Εντέλει, το 1792 η πτώση της μοναρχίας δημιούργησε ένα σύνθετο πολιτικό πρόβλημα καθώς, καταλύοντας τον κύριο πυλώνα του εκτελεστικού και

³⁶ Raynaud, ό.π., σ. 245-6.

³⁷ Patrice Guennifey, «Cordeliers and Girondins: the prehistory of the republic?» στο Fontana, Biancamaria (επ.), *The Invention of the Modern Republic*. Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1994, σ. 87-88.

³⁸ Elisabeth Badinter, & Robert Badinter, *Condorcet (1743-1794). Un intellectuel en politique*. Fayard, Παρίσι 1988, σ. 325-326.

³⁹ Annie Jourdain, *Νέα ιστορία της γαλλικής επανάστασης*. Μτφ. Κ. Γαγανάκης, Πόλις, Αθήνα 2023, σ. 122-124.

ταυτόχρονα το κομβικό σημείο αναφοράς της κρατικής υπόστασης της Γαλλίας, παρέδιδε το σύνολο της εξουσίας αφενός στην επαναστατική Εθνοσυνέλευση, αφετέρου στο εξεγερμένο πλήθος, κυρίως εκείνο της κομμούνας του Παρισιού. Το καίριο διακύβευμα της επαναστατικής πολιτικής σκέψης ήταν ο καθορισμός του κέντρου (locus) της εξουσίας, το σημείο του καθορισμού της συνολικής βούλησης του έθνους.⁴⁰ Για να κατανοήσουμε τη σημασία της καθαίρεσης του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ για την πολιτική συνείδηση και γλώσσα της εποχής, αρκεί να θυμηθούμε την αντίληψη περί αντιπροσώπευσης που θεμελιώνει ο Hobbes στο 16^ο κεφάλαιο του *Λεβιάθαν*:

Ένα πλήθος ανθρώπων γίνεται ένα πρόσωπο, όταν εκπροσωπείται από έναν άνθρωπο ή πρόσωπο, κι αφού δοθεί η ιδιαίτερη συγκατάθεση καθενός από όσους συναπαρτίζουν το πλήθος. Πράγματι, είναι η ενότητα του αντιπροσώπου και όχι η ενότητα των αντιπροσωπευόμενων εκείνη που καθιστά αυτό το πρόσωπο ένα. Ο αντιπρόσωπος είναι φορέας ενός προσώπου και μάλιστα ενός και μοναδικού. Η ενότητα του πλήθους είναι αδύνατο να γίνει κατανοητή με διαφορετικό τρόπο.⁴¹

Το τέλος της μοναρχίας, στις 10 Αυγούστου 1792, έθεσε ως καίριο το ζήτημα της άρθρωσης των βουλήσεων και των συμφερόντων που θα μπορούσε να υποκαταστήσει την κυριαρχία του μονάρχη. Η αγγλική πολιτειακή οδός έκλεισε, ενώ θα έπρεπε πλέον να βρεθούν οι τρόποι με τους οποίους θα λειτουργούσε ένα καθεστώς στηριγμένο αποκλειστικά στη λαϊκή βούληση, όπως αυτή εκφραζόταν στην εθνοσυνέλευση. Και αυτό υπήρξε το έργο που ανέλαβε να πραγματοποιήσει η τρίτη μεγάλη επαναστατική εθνοσυνέλευση, η Συμβατική, έχοντας κύριο έργο το πρώτο αβασίλειτο σύνταγμα της χώρας. Η επιλογή του ονόματος δε της Συμβατικής (Convention) παραπέμπει σαφώς τόσο στην Αγγλική διευθέτηση του 1688, την «Ενδοξη επανάσταση», όσο και στην Αμερικανική εμπειρία.

Ο Condorcet εκλέγεται σ' αυτήν ως βουλευτής του Παρισιού και στις 27 Σεπτεμβρίου 1792 παρουσιάζει τον εαυτό του στους εκλογείς του ως συνειδητό φορέα των ιδεωδών του Διαφωτισμού:

Κύριοι, δίχως άλλο τιμήσατε σε εμένα τη μνήμη των επιφανών αντρών των οποίων είχα την τιμή να είμαι φίλος και τους ανταμείψατε, στο πρόσωπο ενός μαθητή που αγαπούσαν, για όλα όσα έκαναν ώστε να προετοιμάσουν και να επιταχύνουν την έλευση της βασιλείας του λόγου και της ελευθερίας. Πιστός στις αρχές τους, θα προσπαθήσω να αποκριθώ

⁴⁰ «Η Επανάσταση... εισήγαγε μια ριζική μεταμόρφωση της δομής της πολιτικής αρχής. Η μοναρχική κυριαρχία αντικαταστάθηκε από την εθνική κυριαρχία», Pasquino, ό.π., σ. 125.

⁴¹ Χομπς, *Λεβιάθαν*. Μτφ. Γ. Πασχαλίδης, Αιμ. Μεταξόπουλος. Γνώση, Αθήνα 1989, Α΄ σ. 232.

σε τούτο το τόσο ένδοξο σημάδι της εμπιστοσύνης σας, διατηρώντας την απόλυτη ανεξαρτησία των απόψεών μου, πασχίζοντας με κάθε τρόπο να αναζητώ την αλήθεια, ενώ όλη μου η πολιτική θα συνίσταται στο να τη λέω.⁴²

Στις 11 Οκτωβρίου 1792, λοιπόν, ο Condorcet, ήδη αντιπρόεδρος της Συμβατικής, εκλέγεται ως τακτικό μέλος της δεκαπενταμελούς Επιτροπής του Συντάγματος.⁴³ Η κυριαρχία των Γιρονδίνων στην Εθνοσυνέλευση διαμορφώνει μια επιτροπή όπου αυτοί πλειοψηφούν, ενώ δίνει και το όνομα με το οποίο θα χαρακτηριστεί τελικά το σχέδιο συντάγματος που θα παραχθεί από αυτή.⁴⁴ Στις 19 Οκτωβρίου, η επιτροπή ζητά από τη Συμβατική να προσκαλέσει τους πολίτες να εκφέρουν την άποψή τους για το μελλοντικό σύνταγμα, αναλαμβάνοντας τα έξοδα εκτύπωσης όλων των σχετικών προτάσεων, εφαρμόζοντας το διαφωτιστικό πρόταγμα της κυριαρχίας της δημοσιότητας. Καλώντας σε συμμετοχή τους πολίτες, η επιτροπή αποπειράται να προσφέρει μια δομική απάντηση σε ένα καίριο πρόβλημα που βρίσκεται στην βάση της θεωρίας της εθνικής κυριαρχίας ενός λαού. Δηλαδή του πώς να οργανωθεί μια αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση κατά έναν τρόπο που αφενός να μπορεί να βρίσκεται σε αντιστοιχία με τη λαϊκή βούληση, αφετέρου να είναι συμβατή με μια υπεύθυνη και ορθολογική άσκηση της λαϊκής κυριαρχίας.⁴⁵

2) Ο σχεδιασμός της δημοκρατικής πολιτείας: το συνταγματικό σχέδιο του Condorcet

Ο Condorcet εντάσσεται, παρότι είναι πρώην μέλος των Ιακωβίνων, στην «γιρονδίνικη» άποψη. Οι κύριοι στοχαστές της, οι Condorcet, Brissot και Vergniault, διαθέταν, κατά τον πρώτο χρόνο της βασιλευόμενης πολιτείας (1789-90), ένα σαφές θεωρητικό πλεονέκτημα απέναντι στην ανερχόμενη «ιακωβίνικη» παράδοση. Τούτο διότι διέθεταν ένα συμπαγές πλέγμα ιδεών πολιτειακής διακυβέρνησης προερχόμενο από τον ύστερο Διαφωτισμό, ενώ

⁴² Παρατίθεται στο Léon Cahen, *Condorcet et la révolution française*. Félix Alcan, Παρίσι 1904, σ. 277 (διαθέσιμο στο www.numelyo.bm-lyon.fr).

⁴³ Τα 9 τακτικά μέλη της επιτροπής ήταν οι Sieyès, Thomas Paine, Brissot (τον οποίο αντικατέστησε αργότερα ο Barbaroux), Petion, Vergniaud, Gensonné, Barère, Danton, Condorcet. Τα 6 αναπληρωματικά ήταν οι Barbaroux, Hérault de Sechelles, Lanthenas, Jean Debry, Fauchet, Lavicomterie. Βλ. Frank Allengry, *Condorcet, guide de la Révolution française, théoricien du droit constitutionnel et précurseur de la science sociale*. V. Giard & E. Brière, Παρίσι 1904, σ. 190 (διαθέσιμο στο www.gallica.bnf.fr).

⁴⁴ Jourdain, ό.π., σ. 151.

⁴⁵ Keith Michael Baker, *Condorcet. From Natural Philosophy to Social Mathematics*. The University of Chicago Press, Σικάγο 1975, σ. 320-321.

συνδέονταν και με ένα ευρύτερο κύκλο στοχαστών που συνέστησαν τον Οκτώβρη του 1789, μια πρωτοποριακή «δεξαμενή σκέψης», την *Εταιρεία* του 1789. Τότε, λέει ο Condorcet,

κάποιοι πολίτες, από τους οποίους οι περισσότεροι δεν περίμεναν την αναγγελία της σύγκλησης των Γενικών Τάξεων για να στοχαστούν πάνω στις αρχές των πολιτικών επιστημών, δημιούργησαν μια εταιρεία, εντός της οποίας θα ασχολούνταν με την αποκατάσταση της τάξης, τη διατήρηση της ειρήνης και την παροχή στους γαλλικούς νόμους της τελειότητας που δύνανται να μας παρέχουν οι πρόοδοι της κοινωνικής τέχνης.⁴⁶

Η ομάδα αυτή, την οποία ίδρυσαν οι La Fayette, Condorcet, ο καρδινάλιος La Rochefoucauld και άλλοι, συστήθηκε ώστε να βρεθεί ένας τρόπος επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης, που ξεκίνησε να κλονίζεται όσο οξυνόταν η κρίση της μοναρχίας δίχως, ωστόσο, να επιδιώκει την αποκατάσταση του παλαιού καθεστώτος. Αποτέλεσε, έτσι, τη ριζοσπαστικότερη πλευρά της αστικής σκέψης, ενώ έπαιξε έναν σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών.⁴⁷ Η σκέψη αυτή συναρθώνει τρία κύρια στοιχεία: έναν στοχασμό πάνω στα διδάγματα της αμερικανικής, αλλά και της αγγλικής, επανάστασης, τα πολιτικά συμπεράσματα που εξήχθησαν από την διακυβέρνηση του διοικητικού και φιλόσοφου Turgot και αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί ο «εκδημοκρατισμός» της φυσιοκρατικής σκέψης.⁴⁸ Αυτό το γαλλικό μοντέλο δημοκρατικής πολιτειακής συγκρότησης, που θα αναπτύξουμε στη συνέχεια, διαφέρει σημαντικά από το αγγλικό μοντέλο αντιπροσώπευσης των συμφερόντων, καθώς βασίζεται σε μια ορθολογική πολιτειακή μηχανική. Στα πλαίσια αυτά, η μορφή του Condorcet, μαθητή και συνεργάτη του Turgot, έχοντας ασχοληθεί από την δεκαετία του 1770 με το πολιτειακό ζήτημα και κατόπιν μελετήσει και σχολιάσει την Αμερικανική επανάσταση καθώς και την επίδρασή της στην Ευρώπη, αναδεικνύεται ως καίρια στη νομοθετική παραγωγή της επανάστασης.⁴⁹ Και, ενώ στην πρώτη Εθνοσυνέλευση ο ρόλος του υπήρξε περιθωριακός, καθώς δεν είχε εκλεγεί, στη Νομοθετική είχε ήδη αρχίσει να εφαρμόζει τις ιδέες του στο

⁴⁶ Condorcet «À Monsieur *** sur la Société de 1789» στο, *Oeuvres de Condorcet*. Επιμ. A. Condorcet O'Connor & M.F. Arago. Firmin Didot Frères, (εφεξής O.C.) τ. 10, Παρίσι 1847, σ. 69 (διαθέσιμα στο www.archive.org).

⁴⁷ Keith Michael Baker, «Politics and social science in eighteenth-century France: the 'Société de 1789'» στο Boshier, J. F. (επ.), *French Government and Society 1500-1850*. Athlone Press, Λονδίνο 1973.

⁴⁸ Raynaud, ό.π., σ. 231.

⁴⁹ Condorcet, *De l'influence de la révolution d'Amérique sur l'Europe* (1786) στο O.C. τ. 8, 1847, σ. 3-113· βλ. και Φωτεινή Βάκη, *Η πρόοδος στον Διαφωτισμό*. Ευρασία, Αθήνα 2012, σ. 71.

προτεινόμενο νομοσχέδιο για την δημόσια παιδεία.⁵⁰ Στη Συμβατική, τέλος, τίθεται επικεφαλής της κορυφαίας επιτροπής της βουλής, που έχει ως έργο την σύνταξη του πρώτου δημοκρατικού συντάγματος της Γαλλίας. Πρωτοστατώντας σε αυτό το έργο, ο Condorcet συντάσσει «μακράν το δημοκρατικότερο σύνταγμα που επινοήθηκε κατά την γαλλική επανάσταση και οπουδήποτε αλλού πριν τον 20ό αι.»⁵¹

Σίγουρα, στις εργασίες της Επιτροπής του Συντάγματος (Comité de Consitution), της οποίας τα πρακτικά δεν έχουν διασωθεί, έπαιξαν σημαντικό ρόλο και άλλα μέλη της, όπως ο Thomas Paine, αλλά και εξωτερικοί συνεργάτες όπως ο Άγγλος ιερέας David Williams, ωστόσο είναι βέβαιο ότι ο Condorcet ήταν αυτός που καθόρισε την πορεία της σύνταξης, παρακινώντας και τον Sieyès.⁵² Μετά από μια περίοδο τριών μηνών, που σηματοδεύονται από τη διαρκή επιδείνωση των πολιτικών συνθηκών, η επιτροπή καταθέτει το σχέδιό της στις 15 και 16 Φεβρουαρίου 1793. Το σχέδιο αποτελείται από μια «Διακήρυξη των φυσικών, αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων του ανθρώπου» με 33 άρθρα και το κυρίως Σύνταγμα που περιλαμβάνει 366 άρθρα σε 13 κεφάλαια και προλογίζεται από μια εισαγωγή που εκθέτει την πολιτική φιλοσοφία του νέου σχεδίου. Ο Condorcet, ακολουθώντας σε αυτό την μεθοδολογία του Turgot, προλογίζει το σχέδιο με μια μακροσκελή Έκθεση των αρχών και των κινήτρων του σχεδίου που παρουσιάζεται στην εθνοσυνέλευση από την επιτροπή του συντάγματος. Ο στόχος, που δηλώνεται σαφώς από τις πρώτες γραμμές του προοιμίου, είναι:

να συνδυάσουμε τα μέρη του Συντάγματος αυτού κατά τρόπο ώστε τόσο η ανάγκη της υποταγής στους νόμους όσο και αυτή της υποταγής των ατομικών βουλήσεων στη γενική βούληση, να αφήνουν να υφίστανται στην πλήρη έκτασή τους τόσο η λαϊκή κυριαρχία όσο και η ισότητα μεταξύ των πολιτών και η άσκηση της φυσικής ελευθερίας.⁵³

Από μόνο του το Σχέδιο για τη διακήρυξη των φυσικών, αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων του ανθρώπου του 1793, που ακολουθεί, θα άξιζε έναν εκτενέστερο σχολιασμό, τον οποίο δεν θα επιχειρήσουμε εδώ. Διότι, όχι μόνον ανάμεσα στα φυσικά δικαιώματα περιλαμβάνονται η κοινωνική εγγύηση και η αντίσταση στην καταπίεση (άρθρο I), όχι μόνον η βασική παιδεία θεωρείται ως υποχρέωση του κράτους προς όλους τους πολίτες (άρθρο XXIII),

⁵⁰ Βλ. Κοντορσέ, *Αναφορά και σχέδιο διατάγματος επί της γενικής οργάνωσης της δημόσιας παιδείας*. Μτφ. και Εισ. Φ. Σταϊνχάουερ, Επίμ. Κ. Μπατσιλάς, Νήσος, Αθήνα 2023.

⁵¹ Israel, *ό.π.*, 347.

⁵² Allengry, *ό.π.*, 227.

⁵³ Condorcet, *Exposition des principes et des motifs du plan présenté à la Convention nationale par le comité de constitution*. Imprimerie Nationale, Παρίσι 1793, σ. 1 (διαθέσιμο στο www.gallica.bnf.fr).

αλλά και εισάγονται και οι «δημόσιες βοήθειες», δηλαδή τα κοινωνικά δικαιώματα, ως «ιερό χρέος της κοινωνίας»⁵⁴ (άρθρο XXIV), ενώ η κυριαρχία «εδράζεται σε όλο τον λαό και ο κάθε πολίτης έχει ένα ίσο δικαίωμα να συνδράμει στην άσκησή της» (άρθρο XXVII). Τέλος, στο άρθρο XXXII ορίζονται οι μορφές της πολιτικής καταπίεσης, ενώ δηλώνεται ότι «οι πράξεις αντίστασης θα πρέπει να ρυθμίζονται συνταγματικά».⁵⁵ Αφήνοντας αυτή την διακήρυξη, η μελέτη μας επικεντρώνεται στο ίδιο το κείμενο του συντάγματος, καθώς στόχος της είναι να αναδείξει τους μηχανισμούς και τη φιλοσοφία της λαοκρατικής διακυβέρνησης που αυτό περιέχει.

Ο Condorcet, παρότι αποδέχεται τη σημασία της αντιπροσώπευσης, όπως ο Sieyès, και λαμβάνοντας υπόψη τα μεγέθη της Γαλλίας, επιδιώκει να εγκαθιδρύσει εντός του πολιτεύματος μια σειρά από μηχανισμούς που θα διασφαλίζουν την μέγιστη άμεση συμμετοχή του λαού. Διαγράφει, λοιπόν, τις αρχές του συνοπτικά ως εξής: «Η λαϊκή κυριαρχία, η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, η ενότητα της πολιτείας (*république*), αυτές είναι οι αρχές που, πάντα παρούσες στη σκέψη μας, μας οδήγησαν στην επιλογή των συνδυασμών που υιοθετήσαμε...».⁵⁶

Ο Condorcet προσδιορίζει, ακολούθως, τα πέντε συστατικά που απαιτεί μια δημοκρατική πολιτεία: «λαϊκή κυριαρχία, ισότητα νομικού καθεστώτος, ατομική ελευθερία, ελευθερία έκφρασης και διακυβέρνηση για το κοινό καλό»,⁵⁷ ένα κοινό καλό που ορίζεται από την ικανοποίηση όλων των κοινωνικών αναγκών υπό το πρίσμα του ορθού λόγου και μόνον. Στην ανάπτυξη που εισάγει το κείμενο αυτό, ο Condorcet δεν παραλείπει να δείξει πως το Σύνταγμα αποτελεί ένα προϊόν της πολύ ιδιαίτερης πολιτικής συγκυρίας στην οποία βρίσκεται η Γαλλία των ημερών του, σε μια γλώσσα που αντλεί το ύφος της από τον λόγο της πολιτικής κοινωνιολογίας του Montesquieu:

Πρέπει το νέο Σύνταγμα να ταιριάζει σε έναν λαό στο οποίο το επαναστατικό κίνημα ολοκληρώνεται και παρόλα αυτά να είναι εξίσου καλό για έναν ειρηνευμένο λαό· πρέπει, ηρεμώντας τις ταραχές δίχως να εξασθενήσει τη δραστηριότητα του δημόσιου πνεύματος, να επιτρέψει στο κίνημα να γαληνέψει δίχως να το καταστήσει πιο επικίν-

⁵⁴ Οι διατυπώσεις αυτές ανευρίσκονται ήδη στις εισηγήσεις του Sieyès για την αρχική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη του 1789, βλ. Stephane Rials, (επ.) *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, Hachette/Pluriel, Παρίσι 1988, σ. 140.

⁵⁵ Condorcet, *Projet de déclaration des droits naturels, civils et politiques des hommes*. Imprimerie Nationale, Παρίσι 1793, σ. 5 (διαθέσιμο στο www.gallica.bnf.fr).

⁵⁶ Condorcet, *Exposition des principes ...* 1793, ό.π., σ. 48.

⁵⁷ Israel, ό.π., σ. 347.

δυνο καταστέλλοντάς το, και δίχως να το διαιωνίσει με κακοσχεδιασμένα και αβέβαια μέτρα, που θα μετέτρεπαν αυτή την προσωρινά ωφέλιμη θέρμη σε ένα πνεύμα αποδιοργάνωσης και αναρχίας.⁵⁸

Ωστόσο στις διατάξεις του, το σχέδιασμα συντάγματος του αντιβαίνει πολύ στις αρχές του συγγραφέα του *Πνεύματος των νόμων*. Ο Condorcet απορρίπτει την ομοσπονδιακή μορφή της πολιτείας, λέγοντας ότι «χρειάστηκε να αποφανθούμε ότι η Γαλλία θα αποτελέσει μια ενιαία και αδιαίρετη Πολιτεία».⁵⁹ Ταυτόχρονα προκρίνεται, εξαιτίας του μεγέθους της επικράτειας της Γαλλίας, η αντιπροσωπευτική μορφή. Ωστόσο και αυτή, κατά τον Condorcet, οφείλει να περιοριστεί τόσο με την συχνή αντικατάσταση των αντιπροσώπων όσο και με την τοποθέτηση ορίων στις νομοθετικές τους πρωτοβουλίες. Στο επίπεδο αυτό, ο φιλόσοφος επινοεί μία εξαιρετικά πρωτότυπη διάρθρωση, η οποία στοχεύει όχι στη συγκέντρωση αλλά στη μέγιστη διασπορά της εξουσίας. Η τόλμη του σχεδίου του Condorcet έγκειται στο ότι ο διαφωτιστής μαθηματικός και φιλόσοφος οραματίζεται μια πολιτειακή διαρρύθμιση όπου όλοι οι πολίτες αναλαμβάνουν έναν ενεργό ρόλο.

Α) Η θεσμοθέτηση της άμεσης δημοκρατίας: οι πρωτογενείς συνελεύσεις

Ο κύριος άξονας γύρω από τον οποίο αρθρώνονται οι εξουσίες που ορίζει το Σύνταγμα είναι οι πρωτογενείς συνελεύσεις (*assemblées primaires*), που περιγράφονται στο Κεφάλαιο 3, το μεγαλύτερο του *Σχεδίου συντάγματος*. Αυτές οι συνελεύσεις, στις οποίες συναθροίζεται η ολότητα των πολιτών, διαθέτουν ευρύτατες εξουσίες καθώς εκλέγουν 1) τα μέλη της νομαρχιακής διοίκησης 2) τους βουλευτές του νομοθετικού και 3) τα μέλη της κυβέρνησης, ενώ διαθέτουν τόσο συνταγματικές όσο και ακυρωτικές εξουσίες. Οι εξουσίες τους διακρίνονται, έτσι, σε εξουσίες που ο λαός εκχωρεί στους εκλεγμένους αντιπροσώπους του (σύνταξη και εφαρμογή των νόμων, διοίκηση κτλ.) και σε εξουσίες που παρακρατεί και ασκεί πρωτογενώς (νομοθετική πρωτοβουλία, βέτο, δημοψήφισμα, συνταγματική αναθεώρηση).⁶⁰

Στο πολύ λεπτομερές σχέδιο του Condorcet, οι πρωτογενείς συνελεύσεις οργανώνουν τους πολίτες σε σύνολα που κυμαίνονται από τα 450 ως τα 900 άτομα. Σε αυτές εγγράφονται όλοι οι άρρενες πολίτες άνω των 21 ετών, ενώ διαθέτουν ένα αιρετό προεδρείο που τηρεί το κατάστιχο των ψηφοφόρων και ρυθμίζει τις ψηφοφορίες (Κεφ. 3, άρθρο VII). Αυτή η αντιπροσώπευση είναι καθολική, στο μέτρο που κάθε άτομο, εφόσον θα κατοικεί πάνω από ένα έτος στο έδαφος της Γαλλίας, θα θεωρείται Γάλλος πολίτης και θα απο-

⁵⁸ Condorcet, *Exposition des principes ...* 1793, ό.π., σ. 2.

⁵⁹ Condorcet, *Exposition des principes ...* 1793, ό.π., σ. 4.

⁶⁰ Allengry, ό.π., σ. 423.

κτά αυτομάτως δικαίωμα συμμετοχής (κεφάλαιο 2, άρθρο 1). Οι συνελεύσεις αυτές έχουν ως βασικό λειτουργήμα την οργάνωση των εκλογών για τις νομαρχιακές διοικήσεις, το νομοθετικό και το εκτελεστικό. Η ψηφοφορία στις πρωτογενείς συνελεύσεις διασπάται σε δύο μέρη:

1) Ψήφος παρουσίασης: Κάθε πολίτης γράφει ή υπαγορεύει στο ψηφοδέλτιό του έναν αριθμό ονομάτων ίσων με αυτόν των θέσεων που πρέπει να πληρωθούν. Η διοίκηση του νομού καταγράφει τους ψήφους και εδραιώνει μια λίστα παρουσίασης περιορισμένη που αποτελείται από όσους είχαν τις περισσότερες ψήφους σε αριθμό τριπλάσιο των θέσεων προς πλήρωση. Όπως γράφει ο Condorcet στον εισαγωγικό λόγο του, αυτή η μορφή διαβούλευσης «δεν απαιτεί καθόλου την συνάθροιση των ατόμων στην ίδια συνέλευση».⁶¹

2) Οριστική ψήφος: Η λίστα παρουσίασης αποστέλλεται στις πρωτογενείς συνελεύσεις που επιλέγουν τους λειτουργούς προς εκλογή και δεν μπορούν να επιλέξουν παρά από αυτή τη λίστα. Ο αριθμός των τριών υποψηφίων για κάθε θέση είναι θεμελιώδης, καθώς αυτό επιτρέπει να εφαρμοστεί το ιδιότυπο σύστημα ψηφοφορίας που επινοεί ο Condorcet. Συνεχίζοντας μια γραμμή προβληματισμού που είχε εγκαινιάσει το 1785 στο *Δοκίμιο για την εφαρμογή της ανάλυσης των πιθανοτήτων στις αποφάσεις που λαμβάνονται κατά πλειοψηφία* η εκλογή περιλαμβάνει ένα σύστημα διπλής προτίμησης. Οι πολίτες θα έπρεπε να δύνανται να επιλέγουν μεταξύ τριών και όχι δύο υποψηφίων, βάζοντας και έναν δεύτερο σταυρό προτίμησης, ελαχιστοποιώντας την πιθανότητα να σφάλουν, καθώς έτσι καταγράφεται πληρέστερα η έκφρασή τους.⁶² Αυτές οι εκλογές καθορίζουν κατά πρώτο λόγο τις εξουσίες που εκχωρούν οι πρωτογενείς συνελεύσεις σε άλλους θεσμούς. Στο σημείο αυτό, ο Condorcet υιοθετεί το σύστημα κλιμακωτών συνελεύσεων που είχε εισάγει ο Turgot στο *Μνημόνιο για τους δήμους του 1775*.⁶³ Έτσι οι πρωτογενείς συνελεύσεις εκλέγουν α) τα νομαρχιακά συμβούλια, β) τα μέλη της εθνοσυνέλευσης και γ) τα κορυφαία πολιτειακά αξιώματα που απαρτίζουν το εκτελεστικό. Έτσι, όλες οι εκλογές διενεργούνται καταρχάς στις πρωτογενείς συνελεύσεις (κεφ. 3, τμήμα II, άρθρο I).⁶⁴

Στις συνελεύσεις αυτές, η συζήτηση διασπάται σε περισσότερα στάδια. Το στάδιο της συζήτησης των αρχών και εκείνο της εξέτασης των συνεπειών της νομοθεσίας διακρίνονται ως προς τη μεθοδολογία της διαδικασίας. Ο

⁶¹ Condorcet, *Exposition des principes ...* 1793, ό.π., σ. 6.

⁶² Η μαθηματική θεμελίωση του συστήματος βρίσκεται στο πρωτοποριακό έργο του Condorcet για την εφαρμογή της θεωρίας των πιθανοτήτων στη λήψη αποφάσεων στις συνελεύσεις βλ. Condorcet, *Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions rendues à la pluralité des voix*. Imprimerie Royale, Παρίσι 1785 σ. lvi κ.ε. (διαθέσιμο στο www.gallica.bnf.fr).

⁶³ Baker, ό.π., σ. 324.

⁶⁴ Βλ. και Allengry, ό.π., σ. 455.

Condorcet φανταζόταν πως το πρώτο στάδιο θα ξεκινούσε από ατομικές επιμέρους τοποθετήσεις που θα δημοσιεύονταν και θα εξετάζονταν καθ' ιδίαν, ενώ το δεύτερο θα μπορούσε να γίνει το αντικείμενο συζήτησης, η οποία θα προσέγγιζε τις επιμέρους απόψεις απλοποιώντας το ζήτημα σε επιμέρους ερωτήματα, που θα ήταν εντέλει δυνατόν να απαντηθούν θετικά ή αρνητικά (κεφ. III, τμήμα III, άρθρο II). Έτσι φιλοδοξεί να καταστήσει τις πρωτογενείς συνελεύσεις βασικό άξονα για τον εξορθολογισμό της πολιτικής ζωής στη Γαλλία, καθώς ο μηχανισμός που περιγράφεται ισχύει για τις εκλογές όλων των σωμάτων σε όλα τα επίπεδα της διακυβέρνησης. Αυτό το περίπλοκο, αλλά και χρονοβόρο, σύστημα λήψης αποφάσεων αποτέλεσε έναν από τους κύριους στόχους των ριζοσπαστών βουλευτών καθώς πίστευαν ότι, στο μέτρο που στο πρώτο στάδιο, αυτό της ψήφου παρουσίασης, οι δηλώσεις ήταν επώνυμες, οι τοπικές αριστοκρατίες θα έβρισκαν εύκολα έναν τρόπο να επηρεάσουν τους εκλογείς και έτσι να καθορίσουν τους καταλόγους των αιρετών του δεύτερου σταδίου.⁶⁵

Ο Condorcet, αντιθέτως, πρεσβεύει ότι τη στιγμή της ψηφοφορίας θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί μια ορθολογική συναίνεση πάνω στην καλύτερη δυνατή λύση. Με αυτόν τον τρόπο, οι συνελεύσεις στο σχέδιό του δεν έχουν μόνον μια εκλογική λειτουργία αλλά ταυτόχρονα επιτελούν και μια παιδευτική λειτουργία, βοηθώντας τους πολίτες, με την τριβή τους στα δημόσια ζητήματα, να διαμορφώσουν παράλληλα και τις βάσεις μιας έλλογης δημοσιότητας πάνω σε αυτά. Έτσι, η λειτουργία της δημοκρατίας θα συνέβαλλε στον ευρύτερο εξορθολογισμό της κοινωνίας, ακολουθώντας τις επιταγές και τις προόδους της κοινωνικής τέχνης, μιας εφαρμοσμένης, δηλαδή πρακτικής, πολιτικής και κοινωνικής επιστήμης.⁶⁶

Οι ευρύτατες εξουσίες των πρωτογενών συνελεύσεων προσδίδουν στο σύνταγμα του 1793 αυτή την ιδιότητα της ημι-άμεσης δημοκρατίας στο βαθμό που, όπως βλέπουμε, οι παρεμβάσεις των πρωτογενών συνελεύσεων εκτείνονται πολύ ευρύτερα από τον ρόλο τους ως προετοιμασία των εκλογών για το νομοθετικό. Ωστόσο, η ανωφερής εξουσία των πρωτογενών συνελεύσεων συμπληρώνεται με την κατωφερή εξουσία στο επίπεδο του νομού. Έτσι το σύστημα του Condorcet περιλαμβάνει δύο δομές ανάδρασης, μια από κάτω προς τα πάνω, η οποία είναι και κυρίαρχη, και μια από πάνω προς τα κάτω, η οποία κατέχει έναν βασικά συντονιστικό και ενοποιητικό ρόλο.

⁶⁵ Albert Mathiez, «La Constitution de 1793». *Annales Historiques de la Révolution Française* 30 (Νοε.-Δεκ. 1928), σ. 506.

⁶⁶ Baker, ό.π., σ. 333.

Β) Οι εκχωρημένες εξουσίες: εκτελεστικό, διοίκηση και νομοθετικό

Η εκτελεστική εξουσία στο σχέδιο του Condorcet από τη μία πλευρά φαίνεται αποδυναμωμένη. Πράγματι, η κεντρική κυβέρνηση, το Εκτελεστικό συμβούλιο της πολιτείας αποτελείται από μόλις 7 υπουργούς και έναν γραμματέα (Κεφάλαιο 5, μέρος I, άρθρο I). Οι υπουργοί είναι: 1) νομοθεσίας, 2) πολέμου, 3) εξωτερικών, 4) ναυτικών, 5) εμπορίου και βιοτεχνιών, 6) δημοσίων συνεισφορών, 7) αρωγής, έργων, δημοσίων ιδρυμάτων, επιστημών και τεχνών (άρθρο II). Η προεδρία του συμβουλίου είναι κυλιόμενη μεταξύ των υπουργών, και έτσι ο κάθε υπουργός προΐσταται του συμβουλίου για 15 ημέρες (άρθρο III). Είναι υπόλογο έναντι του νομοθετικού σώματος και το έργο του συνίσταται στο να εκτελεί το περιεχόμενο των νόμων και των διαταγμάτων του νομοθετικού (άρθρα IV και VI). Αποτελεί, ωστόσο, την κορυφή της διοικητικής πυραμίδας: ελέγχει την δημόσια διοίκηση και εποπτεύει την δικαιοσύνη, ενώ ελέγχει τη νομιμότητα των πράξεων των διοικητικών στελεχών και δύναται να τις ακυρώνει (άρθρα VII και VIII). Τέλος, μπορεί να παύει δημόσιους λειτουργούς, δίνοντας ωστόσο λόγο γι' αυτό στο νομοθετικό (άρθρο IX). Από την άλλη η κυβέρνηση, παρότι υπόλογη στο νομοθετικό δεν αποτελεί δημιούργημά του (όπως στο αγγλικό μοντέλο), ενώ το νομοθετικό δεν δύναται να καθαιρέσει μέλη της δίχως την έγκριση ενός αιρετού λαϊκού σώματος ενόρκων (μέρος II, άρθρα XXII-XXVI). Η αδυναμία όμως της εκτελεστικής εξουσίας δεν συνάδει με τον βαθμό νομιμοποίησής της, η οποία είναι ισχυρή, καθώς τα μέλη της κυβέρνησης εκλέγονται άμεσα από τις πρωτογενείς συνελεύσεις ακολουθώντας την διαδικασία που περιγράψαμε παραπάνω (κεφ. 5, μέρος II, άρθρο I). Αυτή ακριβώς η ανεξαρτησία της κυβέρνησης από το νομοθετικό έγινε αντικείμενο έντονων επικρίσεων από τα έδρανα των Ορεινών. Ο Saint-Just τόνιζε, έτσι, ότι το σχέδιο Condorcet θα εγκαθίδρυε μια «τυραννία των υπουργών».⁶⁷ Πόσο μάλλον που η κυβέρνηση προΐσταται σε ένα βασικό τμήμα του κράτους, στο διοικητικό σώμα.

Στο κεφάλαιο 4 του σχεδίου συντάγματος, αναπτύσσεται η διοίκηση των νομών, το σταθερότερο τμήμα του θεσμικού οικοδομήματος, καθώς εκεί οι εκλογές είναι τετραετείς.⁶⁸ Είναι, επίσης, και αυτό στο οποίο οι Ιακωβίνοι και οι Ορεινοί βουλευτές άρθρωσαν τις ισχυρότερες αντιρρήσεις, καθώς θεωρούσαν -ίσως όχι άδικα- ότι η νομαρχιακή διοίκηση θα διέλυε, στα πλαίσια των νομών, την ισχύ των κοινοτήτων των πόλεων, όπου αυτοί είχαν και την

⁶⁷ Παρατίθεται από τον Mathiez, ό.π., σ. 503.

⁶⁸ Baker, ό.π., σ. 324.

μεγαλύτερη ισχύ.⁶⁹ Εκεί, ορίζεται ότι σε κάθε νομό θα υπάρχει ένα διοικητικό συμβούλιο 18 μελών, εκ των οποίων τα 4 θα αποτελούν το διευθυντήριο του. Αυτά τα συμβούλια θα υπάγονται στην εθνική κυβέρνηση, δηλαδή στο Εκτελεστικό Συμβούλιο, σε ότι σχετίζεται με την εκτέλεση των νόμων και τη γενική διοίκηση, παραμένοντας, ωστόσο, αιρετά, και αυτά από τις πρωτογενείς συνελεύσεις (κεφ. 4, μέρος II, άρθρο 1). Τα καθήκοντά τους, δε, θα είναι η συλλογή των φόρων και η εποπτεία της οικονομικής διαχείρισης των κοινοτήτων (κεφ. 4, μέρος I, άρθρο X). Η κεντρική εξουσία θα εκπροσωπείται στις διοικήσεις του νομού από έναν εθνικό *επίτροπο*, ο οποίος θα επιλέγεται από τα μέλη των διοικήσεων αυτών. Ο εθνικός αυτός *επίτροπος* αποτέλεσε και τη βάση του συστήματος των νομαρχών, το οποίο εδραιώθηκε στο ναπολεόντειο σύνταγμα του έτους VIII (1799). Ο νομάρχης, στο τελευταίο, ορίζεται ως *επίτροπος* της κεντρικής εξουσίας.⁷⁰ Ωστόσο, όπως είδαμε, στο σύστημα του Condorcet όλες οι αρχές απορρέουν εντέλει από τις πρωτογενείς συνελεύσεις. Το ίδιο ισχύει φυσικά και για το νομοθετικό.

Το νομοθετικό σώμα συγκροτείται σε μια βουλή (κεφ. 7, τμήμα I, άρθρο I). Εκλέγεται και αυτό από τις πρωτογενείς συνελεύσεις, οργανωμένες στο επίπεδο του νομού με μια ετήσια θητεία (άρθρο I). Μόλις συγκροτηθεί, η συνέλευση εκλέγει ένα προεδρείο (γραφείο), του οποίου η θητεία περιορίζεται σε ένα μήνα (άρθρο XII). Οι βουλευτές κατά την διάρκεια της θητείας τους διαθέτουν ασυλία (άρθρο XIII), η οποία δεν δύναται να αρθεί παρά για την διάπραξη εγκλημάτων, αλλά και πάλι η δίωξή τους δεν δύναται να γίνει παρά με έγκριση της βουλής (άρθρο XIV). Το νομοθετικό τους έργο διακρίνεται σε νόμους και διατάγματα (τμήμα II, άρθρα III και IV), τα οποία προσδιορίζονται λεπτομερώς (άρθρα V και VI). Το προεδρείο, το οποίο και αυτό είναι αιρετό με την ίδια μέθοδο που διενεργούνται οι εκλογές στις πρωτογενείς συνελεύσεις και στο οποίο δεν επιτρέπεται να ορίζονται τα ίδια μέλη πάνω από μια φορά για κάθε βουλευτική περίοδο (τμήμα IV, άρθρο V), επιφορτίζεται με την σύνταξη αναφορών για κάθε νόμο που υιοθετείται ή προτείνεται, κατά τον μήνα που προεδρεύει. Σημαντικό εδώ είναι το στοιχείο της μείωσης της ισχύος του νομοθετικού, καθώς ο Condorcet θεωρούσε πως τα καθήκοντά του θα ήταν σχετικά απλά. Σε ένα σημαντικό κείμενο που δημοσίευσε κατά την διάρκεια σύνταξης του συντάγματος, ο διαφωτιστής επιμένει:

Αυτό το σώμα [το νομοθετικό] δεν επιφορτίστηκε παρά με την λειτουργία να αναζητεί αυτό που είναι λογικό και δίκαιο, και με το δικαίωμα να το διακηρύττει. Δεν δέχθηκε το δικαίωμα να λέει: 'Ίδού τί πιστεύει ως

⁶⁹ Mathiez, ό.π., σ. 504-505.

⁷⁰ Allengry, ό.π., σ. 466.

εύλογο η πλειοψηφία του έθνους', Ένα τέτοιο δικαίωμα θα ήταν παράλογο, καθώς η απόφαση του σώματος αυτού δεν δύναται να αντλεί την ισχύ της παρά από μια άρρητη ή ρητή αποδοχή από την πλειοψηφία.⁷¹

Όλο αυτό το οικοδόμημα, λοιπόν, χωρίς να υπόκειται σε μια παραδοσιακού τύπου διάκριση των εξουσιών, διαχέει την εξουσία εντός του κρατικού μηχανισμού, ενώ ταυτόχρονα την καθιστά υπόλογη σε διάφορα σώματα που είναι εξίσου αιρετά από όλους τους πολίτες. Η επικράτηση του μηχανισμού της ψηφοφορίας σε δύο στάδια διασφαλίζει ότι τα εκάστοτε διακυβεύματα έχουν γίνει κατανοητά και έχουν συζητηθεί από τους πολίτες, ενώ τα κρατικά όργανα είναι αυστηρά περιορισμένα από τον νόμο και κύριο έργο τους παραμένει η εκτέλεση των νόμων και διαταγμάτων. Παρόλα αυτά, το σύνταγμα του 1793 δεν σταματά σε αυτό, αλλά διαφυλάσσει ορισμένες εξουσίες που συνεχίζουν να ασκούνται άμεσα από τις πρωτογενείς συνελεύσεις.

Γ) Οι παρακρατούμενες εξουσίες

Οι συνελεύσεις διέθεταν επιπλέον συνταγματικές εξουσίες που περιγράφονται στο τρίτο και στο όγδοο τμήμα του Σχεδίου: 1) την έγκριση ή την απόρριψη ενός σχεδίου συντάγματος (κεφ. ΙΙΙ, τμήμα ΙΙ, άρθρο 1), 2) τη λήψη απόφασης για την σύγκληση συντακτικής συνέλευσης (κεφ. ΙΙΙ, τμήμα ΙΙ, άρθρο 2), 3) τη διατύπωση γνώμης για κάποιο νομοθετικό ζήτημα κατόπιν αιτήματος της εθνοσυνέλευσης (κεφ. ΙΙΙ, τμήμα ΙΙ, άρθρο 3 και τμήμα ΙΙΙ, άρθρο XXX), 4) την υποβολή ενός αιτήματος για εξέταση προς την εθνοσυνέλευση (τμήμα ΙΙΙ, άρθρα XXXI και XXXII), 5) την άσκηση λαϊκής αναίρεσης (*censure du peuple*) στη νομοθεσία της εθνοσυνέλευσης για λόγους συνταγματικότητας (τμήμα ΙΙΙ, άρθρα XXVII και XXVIII) και, τέλος, τον έλεγχο των πράξεων των δημόσιων αξιωματούχων (τμήμα ΙΙΙ, άρθρο XXXIII). Οι εξουσίες αυτές έχουν ως στόχο να ενισχύσουν την επίβλεψη του νομοθετικού και του εκτελεστικού με την συνεχή άσκηση της λαϊκής εποπτείας. Καθώς έγραφε, ήδη το 1792, ο Condorcet, «σε κάθε λαοκρατικό πολίτευμα, ο λαός εκχωρεί τις εξουσίες του, αλλά δεν εκχωρεί τη λογική του.. παραχωρεί το δικαίωμα δράσης αλλά διατηρεί αυτό του να εξετάζει εάν οι άνθρωποι που ενεργούν γι' αυτόν και στο όνομά του ασκούν τους νόμους και μεριμνούν για τα συμφέροντά του».⁷²

Αυτές οι συνταγματικές εξουσίες είναι πράγματι σημαντικές, καθώς ο λαός, αποτελούμενος από όλους τους ενήλικες (μόνον άρρενες) Γάλλους, θα μπορούσε με τις δύο πρώτες να επηρεάσει την ίδια την δομή της πολιτείας. Στις

⁷¹ Condorcet, «De la nature des pouvoirs politiques dans une nation libre», O.C., τ.10, 1847, σ. 592.

⁷² Condorcet, «Adresse de l'Assemblée nationale aux Français», O.C. 10, 1847, σ. 341.

τρεις δε τελευταίες το πλήθος των πολιτών φαίνεται να παίζει ρόλο στη νομοθέτηση. Ωστόσο, το σχέδιο του Condorcet δεν παραχωρούσε στον λαό κάποιο δικαίωμα άμεσης νομοθέτησης, καθώς η τελευταία ήταν έργο του νομοθετικού και του εκτελεστικού (αντίστοιχα νόμοι και διατάγματα). Αποτέλούσε, από αυτήν την άποψη, την δημιουργία ενός μηχανισμού «διηλεκούς συνεννόησης» μεταξύ της βουλής και των αντιπροσώπων τους.⁷³ Ως εκ τούτου, στο σύνταγμα του Condorcet «η άσκηση της κυριαρχίας μοιράζεται σε τρεις τομείς: 1) στους αντιπροσώπους όταν κάνουν νόμους ή διατάγματα της διακυβέρνησης (με τον χαρακτήρα του επείγοντος), βλέπε όταν συντάσσουν ένα σύνταγμα (...), 2) στους πολίτες όταν καλούνται για δημοψήφισμα, 3) στους πολίτες πάλι, όταν ασκούν το δικαίωμα αναίρεσης πάνω σε ένα νόμο του νομοθετικού σώματος ή όταν προτείνουν ένα αντικείμενο που δεν έχει προβλέψει ο νομοθέτης».⁷⁴ Οι πολίτες, έτσι, αποτελούν την κατακλείδα της λειτουργίας του συστήματος. Ωστόσο ο λόγος γι' αυτό δεν είναι κοινωνικής φύσης αλλά επιστημονικής, καθώς η κυριαρχία του λαού θεωρείται ότι επιφέρει τη βασιλεία της αλήθειας.

Δ) Ο στόχος της ημι-άμεσης δημοκρατίας: η κυριαρχία της αλήθειας δια του νόμου

Όπως είδαμε, με το σχέδιο αυτό, ο Condorcet αναπτύσσει ένα είδος φιλελεύθερου ριζοσπαστισμού που τον απομακρύνει από την Αγγλική κοινοβουλευτική παράδοση. Η επιμονή στην συναίνεση ολόκληρου του λαού για την υιοθέτηση των νόμων και τα ευρεία δικαιώματα των πρωτογενών συνελεύσεων παραπέμπουν σε μια ιδιαίτερη οδό της επίλυσης του συνταγματικού προβλήματος που θέτει η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας. Βέβαια, είναι αλήθεια ότι με την κίνηση αυτή θεσμοποιεί την τοπική κοινή γνώμη, όπως γράφει ο Benjamin Israel.⁷⁵ Ωστόσο δεν είναι μόνον -ούτε καν κυρίως- αυτό η λειτουργία της δημοκρατικής πολιτείας στον Condorcet δεν προάγει απλά την εκπροσώπηση του τοπικού αλλά την οργανική του ένταξη σε ένα ευρύτερο πλέγμα διαμόρφωσης μιας ορθολογικής πολιτείας. Πράγματι, εάν το σχέδιο του Condorcet οφείλει πολλά στον ρουσσισμό, η ιδιαιτερότητά του συνίσταται στο ότι συνδυάζει με αυτόν ορισμένα καίρια στοιχεία της φυσιοκρατικής παράδοσης, επιτελώντας τη σύνθεση των αυταρχικών και των ριζοσπαστικών ιδεών υπό την αιγίδα ενός καρτεσιανισμού της ενάργειας (evidence). Εντασσόμενος στη «γιρονδίνικη» σκέψη, το συνταγματικό του

⁷³ Michel Pertué, «La censure du peuple dans le projet de constitution de Condorcet» στο Pierre Crépel & Christian Gilain (επ.), *Condorcet mathématicien, économiste, philosophe, homme politique*. Minerve, Παρίσι 1989, σ. 325.

⁷⁴ Lucien Jaume, «Individu et souveraineté chez Condorcet» στο Crépel & Gilain ό.π., σ. 300.

⁷⁵ Israel, ό.π., σ. 348.

σχέδιο συνδυάζει μια φιλελεύθερη οικονομική σκέψη με έναν ρεπουμπλικανισμό στηριγμένο στο υπόδειγμα μιας φωτισμένης δημόσιας σφαίρας η οποία υπόκειται στον «δεσποτισμό» της αλήθειας.⁷⁶

Προσεγγίζοντας σε ορισμένα σημεία την καντιανή άποψη, τα επιστημολογικά θεμέλια της σκέψης του Condorcet, ωστόσο, διαφέρουν σημαντικά από αυτήν. Πράγματι, ενώ στην πολιτειακή σκέψη του Kant ο κυρίαρχος λαμβάνει υπόψη τα κελεύσματα μιας φωτισμένης κοινής γνώμης η οποία ρυθμίζεται βάσει των εν γένει απαιτήσεων του υπερβατικού υποκειμένου, στον Condorcet η αλήθεια εμφανίζεται, αντιθέτως με την σύνθεση της πλειονότητας των απόψεων σε κυριαρχικές αποφάσεις. Εδώ πρέπει να δοθεί προσοχή στην διαφορά μεταξύ του πιθανοκρατικού πνεύματος της ανάλυσης του Condorcet με την αφαίρεση του πρακτικού λόγου στον Kant. Στο σημείο αυτό, κίριο ρόλο παίζει η αμφισημία της έννοιας του λόγου. Όπως λέει η Cathérine Kinzler, μια από τις βασικότερες μελετήτριες του Condorcet: «Ενώ ο Kant βλέπει [στον Λόγο] την έκφραση μιας μορφής, αυτής της απλής καθολικότητας, ο Condorcet σκέπτεται πάντα ‘τον λόγο’ μέσω της εφαρμογής του σε αντικείμενα: καθώς δεν υφίσταται γι’ αυτόν παρά στην πραγματικότητα των γνωσιακών ενεργημάτων, περιλαμβάνει προφανώς αυτό που ο Kant ονομάζει νόηση».⁷⁷ Πράγματι, για τον Kant «όλες οι προτάσεις του δικαίου είναι a priori προτάσεις, επειδή είναι νόμοι του Λόγου» (Kant, 2013:71).⁷⁸ Για τον Condorcet, αντιθέτως, οι νόμοι δεν δύνανται να είναι απλά καθαρές εκφορές του πρακτικού λόγου, θεμελιωμένες στην ηθική αλλά, καθώς αφορούν πάντα συγκεκριμένα αντικείμενα, δεν δύνανται να είναι ποτέ απόλυτοι, στο μέτρο που η γνώση για το αντικείμενό τους μεταβάλλεται.⁷⁹ Έτσι, στη βάση της πολιτικής του βρίσκεται η απόλυτη κυριαρχία της αλήθειας. Σε αυτόν, «δεν υφίσταται καμία πρότερη, ουσιώδης κυριαρχία, ανεξαρτήτως της έδρας της. Το μόνο αποδεκτό κίνητρο μπροστά στο οποίο ένας άνθρωπος δύνανται να υποκύψει, το μόνο κίνητρο που μπορούμε να προτάξουμε για να απαιτήσουμε την υποταγή είναι μια μορφή αλήθειας. Μόνον αληθείς ή πιθανόν αληθείς αποφάσεις... δύνανται να αξιώσουν το καθεστώς του νόμου».⁸⁰

⁷⁶ Raynaud, ό.π., σ. 231. Για τις φυσιοκρατικές καταβολές και τις πολιτικές συνέπειες του υποδείγματος αυτού βλ. και τον σχολιασμό της Hannah Arendt, «Αλήθεια και πολιτική», στο Hannah Arendt, *Ελευθερία, αλήθεια και πολιτική*, μτφ. Γ.Ν. Μέρτικας, Στάσει εκπίπτοντες, Αθήνα 2012, σ. 77.

⁷⁷ Cathérine Kinzler, *Condorcet, l’instruction publique et la naissance du citoyen*. 3^η έκδ. Minerve, Παρίσι 2017, σ. 54.

⁷⁸ Immanuel Kant, *Μεταφυσική των ηθών*. Μτφ. Εισ. Επιλ. Κ. Ανδρουλιδάκης, Σμίλη, Αθήνα 2013, σ. 71.

⁷⁹ Kinzler, ό.π., σ. 54.

⁸⁰ Cathérine Kinzler, «Condorcet et la lettre des lois» στο Crépel & Gilain ό.π., σ. 282.

Επιμένοντας στα περιεχόμενα της ευνομίας, ωστόσο, ο Condorcet χαράζει και τις βάσεις μιας ριζοσπαστικής αστικής πολιτικής, επινοώντας μια νομοθεσία ικανή να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές συγκρούσεις που επιφέρει μοιραία η επέκταση της οικονομίας της αγοράς. Έτσι, τροποποιεί σημαντικά το φιλελεύθερο υπόδειγμα με δημοκρατικά στοιχεία, όπως το πρόταγμα «για την όσο ευρύτερη κατανομή της έγγειας και κινητής ιδιοκτησίας, με την θεωρία του προοδευτικού φόρου και τα γραπτά του για ένα διευρυμένο σε όλους δικαίωμα ψήφου».⁸¹ Ο Condorcet, πάλι, έβλεπε με ευμένεια το θέμα της γυναικείας ψήφου, ωστόσο στο σχέδιο αυτό το μέτρο αυτό παραλείπεται, σαφώς καθώς ο φιλόσοφος πίστευε πως, στη χρονική εκείνη στιγμή, δεν θα είχε την δυνατότητα να γίνει αποδεκτό.⁸²

Επιπλέον, το όραμα του Condorcet ενέχει μια ριζική διάχυση της εξουσίας, σε σημείο του να αλλάζει τον ίδιο τον ορισμό της. Πράγματι, στο σχεδιασμό του, όλοι οι πολίτες κινούνται από την αυθεντία του λόγου και όχι από τον καταναγκασμό της εξουσίας.⁸³ Στοχεύει έτσι καταρχάς στον μέγιστο περιορισμό της ισχύος της δημόσιας εξουσίας: «Σε έναν λαό που θέλει να είναι ελεύθερος και ειρηνικός, χρειάζονται θεσμοί που να περιορίζουν όσο το περισσότερο δυνατόν την κυβερνητική δράση».⁸⁴ Καθώς όλοι συμμετέχουν στη διαμόρφωση της πολιτείας, ο κάθε πολίτης, για να δύναται να αγαπά και να σέβεται τους νόμους, ακόμα και αυτούς με τους οποίους δεν συμφωνεί, πρέπει να έχει την πεποίθηση ότι δύναται να τους αλλάξει, ακόμα και στο επίπεδο του συντάγματος. Διότι μόνο τότε «μην έχοντας να φοβηθεί ούτε εγχειρήματα ενάντια στην ελευθερία του, ούτε μια διαρκή αδικία να αφηθεί άφοβα σε τούτο το συναίσθημα του ενσυνείδητου σεβασμού για τους εδραιωμένους νόμους, της υποταγής στις νομιμοποιημένες αρχές, δίχως το οποίο κάθε κοινωνία τείνει συνεχώς σε καινούριες επαναστάσεις».⁸⁵ Σε αυτό το σημείο, ωστόσο, ο Γάλλος φιλόσοφος δεν συνδέει την ηθική βελτίωση του πολίτη με τη γενικότερη ανόρθωση του ήθους της ανθρωπότητας, όπως θα παρατηρήσει στη συνέχεια ο Schlegel, διαβάζοντας τον Πίνακα των προόδων του ανθρώπινου γένους: «Αυτός [ο Condorcet] δεν θεωρεί την ηθική παιδεία (*sittliche Bildung*) ως ένα συγκεκριμένο καταστατικό μέρος της συνολικής ανθρώπινης παιδείας, αλλά ως ένα προσάρτημα της διανοητικής

⁸¹ Marcel Dorigny, «Condorcet, liberal et girondin», στο Crépel & Gilain ό.π., σ. 336.

⁸² Το 1790 είχε γράψει ένα δοκίμιο, που υπέβαλλε στην εθνοσυνέλευση, «Για την αποδοχή των γυναικών στο πολιτειακό δίκαιο», βλ. Condorcet, «Sur l'admission des femmes au droit de cite», O.C. 10, 1847.

⁸³ Baker, ό.π., σ. 325.

⁸⁴ Condorcet, «De la nature des pouvoirs politiques dans une nation libre», ό.π., σ. 607.

⁸⁵ Condorcet, «De la nature des pouvoirs politiques dans une nation libre», ό.π., σ. 608.

και πολιτικής παιδείας». ⁸⁶ Το σχέδιο αυτό, παράλληλα, επιμένοντας σε μια ατομικιστική πολιτική λογική, παραβλέπει τόσο τις πολιτικές ομαδώσεις που κατέστησε απαραίτητες η δημοκρατική πολιτική, δηλαδή τα κόμματα, όσο και τη σχέση τους με τις ταξικές διαιρέσεις που δημιουργούσε ο ανερχόμενος καπιταλισμός.

Ε) Τα όρια της συνταγματικής σκέψης του Condorcet

Είδαμε πώς ο Condorcet δημιουργεί ένα σύνταγμα στο οποίο η συμμετοχή της ολότητας των πολιτών και το πρωτείο της αλήθειας θα διαμόρφωναν τις βάσεις για μια συναινετική και περιεκτική πολιτική. Ωστόσο, στο σημείο αυτό αξίζει να αναρωτηθούμε για το πόσο ένα τέτοιο σχέδιο περιέχει ορισμένα ουτοπικά στοιχεία, τα οποία πρέπει και να επισημανθούν. Καίρια εδώ είναι, όπως έχει επισημάνει ο Philippe Raynaud, είναι η γενικότερη υποτίμηση της σημασίας του πολιτικού στοιχείου, και συγκεκριμένα της αντιπαλότητας που ενέχεται πάντα στην πολιτική. Όπως λέει ο Raynaud για τις αντιλήψεις των Turgot και Condorcet: «μου φαίνονται να παρουσιάζουν δύο μείζονα στοιχεία: ωθούν ως τα ύστατα όριά τους ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του γαλλικού Διαφωτισμού, την αποσύνδεση μεταξύ των φιλελεύθερων διεκδικήσεων και τη συνεισφορά της αγγλο-σαξονικής πολιτικής παράδοσης, ενώ τονίζουν μονομερώς τη διαμόρφωση του λόγου, αφήνοντας παράμερα, στην πολιτική, το στοιχείο της ισχύος και της βούλησης». ⁸⁷

Ένα πολύ χαρακτηριστικό στοιχείο της αντίληψης αυτής φαίνεται στη δυσχέρεια διάγνωσης και αποδοχής του κομματικού φαινομένου. Ήδη κατά το δεύτερο έτος της επανάστασης, ο Condorcet εκθέτει τη δυσπιστία του προς το γεννώμενο κομματικό φαινόμενο στην *Εταιρεία του 1789*. Ξεκινά την έκθεση των αρχών της εταιρείας διακρίνοντας δύο τρόπους αντιμετώπισης των πολιτικών φαινομένων: «την πρώτη που συνίσταται να ακολουθείς την πορεία των συμβάντων, να παίρνεις, σε κάθε ζήτημα που ανακύπτει, το μέρος που φαίνεται το πιο αποτελεσματικό... να εντυπωσιάζεις τα πνεύματα και να τα ενώνεις γύρω σου...» ⁸⁸ και την δεύτερη, εκείνων «που αναζητούν αναλλοίωτες και καθολικές αρχές. .. που βλέπουν το μέλλον μέσα στο παρόν και που, σε κάθε επιμέρους ζήτημα, εξετάζουν το συνολικό σύστημα της κοινωνικής τάξης». ⁸⁹ Την τελειώνει τονίζοντας ότι σε μια «ανεξάρτητη και ελεύθερη κοινωνία» δεν θα πρέπει να υφίστανται ηγέτες, ενώ θα πρέπει να διώκονται μόνο οι «συνωμοτικές μετριοότητες» αυτοί «οι άνθρωποι που θέλουν

⁸⁶ Friedrich Schlegel, «Über die Fortschritte des menschlichen Geistes. Condorcet-Rezension» στο *Schriften zur kritischen Philosophie 1795-1805*. Εισ. και σημ. A. Arndt & J. Zorko, Felix Meiner Verlag, Αμβούργο 2007, σ. 5.

⁸⁷ Raynaud, ό.π., σ. 234.

⁸⁸ Condorcet «À Monsieur *** sur la Société de 1789», ό.π., σ. 70.

⁸⁹ Condorcet «À Monsieur *** sur la Société de 1789», ό.π., σ. 71.

να είναι ηγέτες κόμματος διότι δεν μπορούν να είναι ηγέτες της γνώμης και να κυβερνούν με επιδεξιότητα εκείνους που δεν μπορούν να κυβερνηθούν στο όνομα του λόγου». ⁹⁰ Και πάλι εδώ, το φαινόμενο της συλλογικής πολιτικής δράσης εξαλείφεται, στον ορίζοντα μιας αστικής πολιτικής που περιορίζει το πολιτικό στη γενική διαχείριση των ελεύθερα δρώντων ατόμων.

Ωστόσο, στη ροή της επανάστασης, ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του στην ηπειρωτική Ευρώπη και το κομματικό φαινόμενο, αναδυόμενο από το πεδίο της αστικής δημοσιότητας του 18^{ου} αι. Ένας μικρός σύλλογος του Παρισιού, ξεκινώντας από το μοναστήρι των Ιακωβίνων, κληρονομεί τη δημοκρατική παράδοση των Cordeliers και οργανώνεται πανεθνικά με τοπικούς συλλόγους της *Εταιρείας των Φίλων του Συντάγματος*. Καθώς η επανάσταση πιέζεται από παντού, αναλαμβάνει δράση, καθώς η πτώση της μοναρχίας διανοίγει τους ορίζοντες της πολιτικής πράξης. Έτσι, το σχέδιο του Condorcet, καθώς προϋποθέτει μια χώρα σε διαφορετική κατάσταση από ότι ήταν η Γαλλία την άνοιξη του 1793, όταν η επανάσταση απειλείται τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά, καθίσταται ένα από τα διακυβεύματα μιας πολιτικής σύρραξης στο εσωτερικό της Συμβατικής που λύνεται δραματικά στις 2 Ιουνίου της ίδιας χρονιάς.

3) Η αντίδραση των Ιακωβίνων και το «ορεινό» σύνταγμα

Η κατάθεση του συνταγματικού σχεδίου στη Συμβατική Εθνοσυνέλευση συμβαίνει εν μέσω μιας πολιτικής αναταραχής που θα σφραγίσει και την τύχη του. Τα Κοινοβουλευτικά Αρχεία της Γαλλίας, που περιέχουν τα πρακτικά της Συμβατικής, μαρτυρούν τις δραματικές στιγμές κατά τις οποίες ψηφίζεται και τροποποιείται το Σύνταγμα. Γιατί η εκτέλεση του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ στις 21 Ιανουαρίου 1793 πυροδοτεί την εμφύλια σύρραξη, που ξεσπά στις αρχές Φεβρουαρίου. Έτσι, η παρουσίαση του συνταγματικού σχεδίου στην εθνοσυνέλευση στις 15 Φεβρουαρίου συναντά την απογοήτευση ή την αδιαφορία. Ο Condorcet, στη μέση της ανάγνωσης του μεγάλου προοιμίου του, αποσύρεται κουρασμένος, και συνεχίζει ο Barrère. ⁹¹ Τον διαδέχεται στο βήμα ο Gensonné, που ολοκληρώνει με την παρουσίαση της Διακήρυξης των ανθρωπίνων, αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων και του Σχεδίου συντάγματος. Στο τέλος της έκθεσης, την επόμενη ημέρα, η συνέλευση, η οποία παράλληλα νομοθετεί και για την διεξαγωγή του εμφυλίου και διεθνούς πολέμου,

⁹⁰ Condorcet «À Monsieur *** sur la Société de 1789», ό.π., σ. 75.

⁹¹ Jérôme Mavidal / Emile Laurent (επ.), *Archives parlementaires, de 1787 à 1860, première série, (1787-1799)*, τ. 58, P. Dupont, Παρίσι 1900, σ. 586 (διαθέσιμα στο www.gallica.bnf.fr).

διατάσσει την εκ νέου συζήτηση του συντάγματος, αποφασίζοντας να τυπώσει όλα τα σχέδια συντάγματος που είχαν υποβληθεί.⁹²

Στις 4 Απριλίου η Συμβατική διορίζει μια νέα εξαμελή επιτροπή για να αποτιμήσει το σχέδιο, λαμβάνοντας υπόψη και όλα τα άλλα σχέδια που είχαν υποβληθεί στην αρχική επιτροπή.⁹³ Δύο μέρες αργότερα, σε μια πολύ δυσχερή στιγμή για την επανάσταση, η εθνοσυνέλευση διορίζει την περίφημη *Επιτροπή Δημόσιας Σωτηρίας*. Από την στιγμή αυτή και μετά, το κείμενο γίνεται το επίκεντρο μιας σφοδρής αντιπαράθεσης μεταξύ Γιρονδίνων, Ιακωβίνων και Ορεινών, από τις 17 έως τις 26 Απριλίου, ενώ η συζήτηση ξεκινά ξανά στις 26 Μαΐου. Παράλληλα, διάφορα σχέδια συντάγματος παρουσιάζονται στην εθνοσυνέλευση, όπως του μέλους της συνταγματικής επιτροπής Jean Debry στις 24 Απριλίου,⁹⁴ ενώ στη συζητούνται τα σημεία του σχεδίου του Condorcet. Την ίδια μέρα ο Robespierre προτείνει ορισμένες προσθήκες στο σχέδιο *Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη*, οι οποίες θα ενσωματωθούν αργότερα στην δική του εκδοχή της *Διακήρυξης*.

Στον σημαντικό αυτό λόγο ο Robespierre τονίζει την ανάγκη του περιορισμού, αλλά καθόλου της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας: «... δεν χρειαζόταν δίχως άλλο η επανάσταση για να διδάξει στο σύμπαν ότι η άκρα δυσαναλογία των περιουσιών είναι πηγή πολλών δεινών και πολλών εγκλημάτων, δεν είμαστε όμως λιγότερο πεισμένοι ότι η ισότητα των αγαθών είναι μια χίμαιρα».⁹⁵ Αφού όμως αποδεχθεί, ως ακατάλυτη αρχή της κοινωνικής συνύπαρξης, την ιδιοκτησία, ο Robespierre θέτει ως αίτημα την αρχή του περιορισμού της:

Ορίζοντας την ελευθερία, το πρώτο αγαθό του ανθρώπου, ως το ερρότερο δικαίωμα που αντλεί από τη φύση, είπατε δικαίως ότι είχε ως όριο την ελευθερία του άλλου. Γιατί δεν εφαρμόσατε αυτή την αρχή στην ιδιοκτησία, η οποία είναι κοινωνικός θεσμός, ωσάν οι αιώνιοι

⁹² Mavidal / Laurent 1900, ό.π., σ. 696.

⁹³ Τα έξι μέλη της επιτροπής ήταν οι Debry, Mercier, Valaze, Barrère, Lanjuinais και ο Romme, ενώ αναπληρωματικά οι Rabault Saint- Etienne, Jeanbon Saint Andre, Delmas και Danton. Βλ. Allengry, ό.π., σ. 253.

⁹⁴ Jérôme Mavidal / Emile Laurent (επ.), *Archives parlementaires, de 1787 à 1860, première série*, (1787-1799), τ. 63, P. Dupont, Παρίσι 1903, σ. 236-241 (διαθέσιμα στο www.gallica.bnf.fr).

⁹⁵ Maximilien Robespierre, «Περί ιδιοκτησίας και πλήρες σχέδιο για τη διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, Λόγος στη Συμβατική Εθνοσυνέλευση 24 του Απρίλη 1793» στο Μαρά, Σεν-Ζιστ, Ροβεσπιέρος: *Κείμενα*. Επιλ. Μτφ. Προλ. Μ. Βερέττας, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989. Ολόκληρος ο λόγος και η διακήρυξη των δικαιωμάτων του Robespierre έχει μεταφραστεί στις σ. 195-202, το παράθεμα σ. 195.

νόμοι της φύσης να ήταν λιγότερο απαραβίαστοι από τις συμβάσεις των ανθρώπων;⁹⁶

Στις συζητήσεις της εθνοσυνέλευσης, οι Ιακωβίνοι και οι Ορεινοί έφεραν σημαντικές ενστάσεις στο σχέδιο του Condorcet, κυρίως φοβούμενοι, όπως είπαμε, το ότι ο τρόπος λειτουργίας των πρωτογενών συνελεύσεων, θα τις καθιστούσε ένα πεδίο όπου θα κυριαρχούσαν οι αριστοκράτες και οι προύχοντες. Πολύ προβληματική, όπως είδαμε επίσης, θεωρούσαν την ανεξαρτησία του εκτελεστικού από το νομοθετικό, καθώς και τα δύο εκλέγονταν πρωτογενώς από τον λαό. Έτσι το εκτελεστικό, που στο «ιακωβίνικο» σύνταγμα υπάγεται στο νομοθετικό, καθίσταται όργανο των επιτροπών της βουλής, προσεγγίζοντας κάπως το βρετανικό υπόδειγμα.

Κύριο σημείο τριβής αποτέλεσε ακόμα η θέσπιση της λαϊκής μορφής. Δίχως να αποτελεί ένα εργαλείο άμεσης δημοκρατίας, καθώς η επεξεργασία των νόμων αποτελούσε πάντα προνόμιο της Εθνοσυνέλευσης, η διαδικασία αυτή επέτρεπε την εισαγωγή της λαϊκής βούλησης στην νομοθετική διαδικασία, με τίμημα όμως μακρές περιόδους αλλεπάλληλων ψηφοφοριών. Ο Marat ειρωνευόταν γι' αυτό: «Ποιος θα πίστευε πως για να προταθεί ένας καινούριος νόμος ή για να ανακληθεί ένας παλιός, θα βρισκόταν στο πόδι ένας λαός πέντε εκατομμυρίων για έξη εβδομάδες; Είναι ένα χαρακτηριστικό τρέλας, που εξασφαλίζει στους συνταγματικούς νομοθέτες μας μια θέση στο Δαφνί».⁹⁷ Οι Ιακωβίνοι θα καταγγείλουν αυτό τον περίπλοκο μηχανισμό και στο «ορεινό» σύνταγμα θα υπάρχει η πρόβλεψη ότι, για να εκκινήσει η διαδικασία λαϊκής μορφής, θα πρέπει να παρίστανται πάνω του 50% των εκλογέων, ένα μέτρο διασφάλισης της λαϊκής φύσης της. Τέλος, οι ριζοσπάστες θα αμφισβητήσουν την διατύπωση του δικαιώματος της αντίστασης του σχεδίου, διακηρύσσοντας το ακατάλυτο δικαίωμα στην εξέγερση. Ο Robespierre, στο δικό του σχέδιο της Διακήρυξης δικαιωμάτων θα καταδικάσει ρητά την διατύπωση του Condorcet: «Η δέσμευση σε νόμιμες μορφές της αντίστασης στην καταπίεση είναι η τελευταία εκλέπτυνση της τυραννίας» (άρθρο 24).⁹⁸

Στις 10 Μαΐου, ο Robespierre εκφωνεί έναν σημαντικό λόγο για τις συνταγματικές αρχές, όπου συνοψίζει τα πιστεύω του: «Το να προσδώσουμε στην κυβέρνηση την απαραίτητη δύναμη ώστε οι πολίτες να σέβονται πάντα τα δικαιώματα των πολιτών και να κάνουμε έτσι ώστε η κυβέρνηση να μη δύναται ποτέ να τα παραβιάζει η ίδια: ιδού, κατά την άποψή μου, το διπλό

⁹⁶ Robespierre, «Περί ιδιοκτησίας...» ό.π., σ. 196, τροποποιημένη μετάφραση.

⁹⁷ Παράτιθεται στο Pertuέ, ό.π., σ. 327.

⁹⁸ Robespierre, «Περί ιδιοκτησίας...» ό.π., σ. 201. Για τον Καρλ Σμιτ, ο προσδιορισμός νόμιμων μέσων αντίστασης υποβιβάζει το ατομικό δικαίωμα στην άμυνα σε ένα απλό νομικό μέσο. Βλ. Carl Schmitt, *Verfassungslehre*. Dunker & Humblot, 8^η έκδοση, Βερολίνο 1993, σ. 164.

πρόβλημα που οφείλει να επιδιώξει να επιλύσει ο νομοθέτης».⁹⁹ Οι απόψεις του αδιάφθορου ηχούν εκπληκτικά κοντά σε εκείνες του τελευταίου διαφωτιστή, ιδίως σε ό,τι αφορά την δυσπιστία προς τα όργανα της κυβέρνησης. Ωστόσο, στο στόμα του Robespierre οι φιλελεύθερες ριζοσπαστικές αρχές παίρνουν μια εντελώς άλλη τροπή:

Ποτέ τα δεινά της κοινωνίας δεν προέρχονται από το λαό, αλλά από την κυβέρνηση. Και πώς θα ήταν αλλιώς; Το συμφέρον του λαού είναι το δημόσιο καλό. Το συμφέρον ενός εγκάθετου είναι ένα ιδιωτικό συμφέρον. Για να είναι καλός, ο λαός δεν χρειάζεται παρά να προτιμά τον εαυτό του από κάτι που δεν είναι ο ίδιος. Για να είναι καλός, ο λειτουργός πρέπει να θυσιάζει τον εαυτό του στο λαό.¹⁰⁰

Έτσι, ενώ υποστηρίζει πολλές πτυχές του σχεδίου του Condorcet, όπως την ιδέα των πρωτογενών συνελεύσεων, των σύντομων θητειών των υπουργών, τον περιορισμό των εκτελεστικών οργάνων, εισάγει και ορισμένες νέες, όπως η αυστηρή διάκριση των καθηκόντων των λειτουργών, ώστε να μην συσσωρεύουν υπερβολική εξουσία, και την αυστηρή επιτήρησή τους όχι από τους πολίτες αλλά από τον κυρίαρχο. Τέλος, όπως και ο Condorcet, υπερασπίζεται μια μειωμένη εποπτεία της κυβέρνησης στον ατομικό και συλλογικό βίο:

Αποφύγετε την αρχαία μανία των κυβερνήσεων που θέλουν να κυβερνούν υπερβολικά. Αφήστε στα άτομα, αφήστε στις οικογένειες το δικαίωμα να κάνουν οτιδήποτε δεν βλάπτει τους άλλους. Αφήστε στις κοινότητες την εξουσία να ρυθμίζουν από μόνες τους τις δικές τους υποθέσεις σε όλα όσα δεν αφορούν αναγκαστικά τη γενική διοίκηση της πολιτείας. Με μια λέξη, αποδώστε στην ατομική ελευθερία όλα όσα δεν ανήκουν στην δημόσια αρχή· έτσι θα μειώσετε τα ερείσματα της φιλοδοξίας και της αυθαιρεσίας (Robespierre, 1989c:210, τροποποιημένη μετάφραση).¹⁰¹

Πράγματι, τα λόγια του Robespierre απέχουν πολύ από την εικόνα του προπάτορα του ολοκληρωτισμού που παρουσιάζει η ρεβιζιονιστική ιστορία ακολουθώντας τον Furet, ενώ η σύνδεση της αρετής με τον τρόμο, που τον στιγματίσει, δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί στη σκέψη του.¹⁰² Η καταστροφή

⁹⁹ Maximilien Robespierre, «Για την αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση. Λόγος στη Συμβατική, Εθνοσυνέλευση, 10 Μαΐου 1794» στο Μαρά, Σεν-Ζίστ, Ροβεσπιέρος: Κείμενα. Επιλ. Μτφ. Προλ. Μ. Βερέττας, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, σ. 203, τροποποιημένη μετάφραση.

¹⁰⁰ Robespierre, «Για την αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση...» ό.π., σ. 204, τροποποιημένη μετάφραση.

¹⁰¹ Robespierre, «Για την αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση...» ό.π., σ. 210, τροποποιημένη μετάφραση.

¹⁰² Βλ. τον λόγο που συνοδεύει το κείμενο αυτό στον τόμο.

των Γιρονδίνων, έτσι, δεν αποτελούσε μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής ιδεολογικής κυριαρχίας εκ μέρους του, αλλά μάλλον μια πολιτική στρατηγική.¹⁰³

Στα τέλη Μαΐου οι Ορεινοί, με την βοήθεια των αβράκωτων του Παρισιού, εκκαθαρίζουν την Συμβατική από την αντιπολίτευση των Γιρονδίνων της οποίας ηγείται ο Brissot. Στις 2 Ιουνίου ξεκινά η δίωξή τους και 27 βουλευτές της Συμβατικής συλλαμβάνονται και καταδικάζονται ως εχθροί της Πολιτείας. Εν τω μεταξύ, στις 29 Μαΐου το ζήτημα του συντάγματος ανατίθεται σε πέντε νέα μέλη, όλα Ορεινούς, που προσαρτώνται στην Επιτροπή Δημόσιας Σωτηρίας με την εντολή να ετοιμάσουν το νέο σύνταγμα το συντομότερο δυνατόν.¹⁰⁴ Υπό τον Héroult de Sechelles η νέα επιτροπή ξαναγράφει το σύνταγμα, περικόπτοντας το αρχικό σχέδιο του Condorcet, και το υποβάλλει στην Συμβατική στις 10 Ιουνίου. Η τελευταία το ψηφίζει, με ελάχιστη συζήτηση, στις 24 του μήνα.¹⁰⁵ Τελικά, το πρώτο δημοκρατικό σύνταγμα της Γαλλίας είναι ένα κείμενο που αποτελείται από δύο στρώσεις:

A) Το υπόστρωμα, το «Σχέδιο συντάγματος που παρουσιάστηκε στην Συντακτική συνέλευση στις 15 και 16 Φεβρουαρίου 1793» είναι ένα προϊόν του ώριμου Διαφωτισμού. Πολιτικά, αυτό αποτελεί και την «γιρονδίνικη» πτυχή του Συντάγματος.

B) Το εποικοδόμημα, είναι οι διορθώσεις και οι τροποποιήσεις που επέφερε στο αρχικό σχέδιο συντάγματος η πενταμελής επιτροπή που επιφορτίστηκε με το έργο αυτό από την Επιτροπή Εθνικής Σωτηρίας. Πολιτικά, τούτο παραπέμπει στην «ορεινή» ή «ιακωβίνικη» πτυχή του Συντάγματος.

Το τελικό σχέδιο (με 35 Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη και 124 άρθρα) σε πάρα πολλά σημεία ακολουθεί τόσο τη δομή όσο και τη φρασεολογία του παλιού, όμως εμφανίζει σε ορισμένα σημεία καίριες διαφορές:

1) Τα «κοινωνικά δικαιώματα» αφαιρούνται από τον κατάλογο των βασικών φυσικών δικαιωμάτων, ωστόσο εισάγονται στα άρθρα 9 και 33-36 του συντάγματος.

2) Ιδρύεται ο θεσμός των εκλεκτόρων, που εκλέγονται από τις πρωτογενείς συνελεύσεις σε αναλογία ένας εκλέκτορας ανά 200 πολίτες και επιλέγουν τους υποψήφιους του εκτελεστικού (άρθρο 37).

¹⁰³ David P. Jordan, «The Robespierre problem» στο Haydon, Colin & Doyle, William (επ.) *Robespierre*. Cambridge University Press, Κέμπριτζ και αλ., 1999, σ. 25.

¹⁰⁴ Allengry, ό.π., σ. 307, Jérôme Mavidal / Emile Laurent (επ.) *Archives parlementaires, de 1787 à 1860, première série, (1787-1799)*, τ. 65, P. Dupont, Παρίσι 1904, σ. 580 (διαθέσιμα στο www.gallica.bnf.fr).

¹⁰⁵ Allengry, ό.π., σ. 311-326.

3) Οι νόμοι υποβάλλονται για έγκριση στις πρωτογενείς συνελεύσεις, οι οποίες πρέπει να αποφασίσουν εντός 40 ημερών εάν θα διατυπώσουν ένσταση (άρθρο 59).

4) Το εκτελεστικό συμβούλιο έχει 24 μέλη, και εκλέγεται από την εθνοσυνέλευση βάσει του καταλόγου που υποβάλλουν οι εκλέκτορες (άρθρα 62 και 63).

5) Τέλος, η συνέλευση επικαλείται, στη διακήρυξη των δικαιωμάτων που προλογίζει το σύνταγμα, την «παρουσία του Υπέρτατου Όντος».¹⁰⁶

Στο σχέδιο των Ορεινών, το πρωτείο έχει πλέον η νομοθετική εξουσία, τα μέλη της οποίας εκλέγονται με απόλυτη πλειοψηφία σε μια άμεση ψηφοφορία, ενώ αν δεν επικρατήσει κάποιος, ορίζεται ένας δεύτερος γύρος όπου ανταγωνίζονται οι δύο επικρατέστεροι υποψήφιοι. Όπως έγραφε ο Camille Desmoulins: «Ευτυχισμένος αυτός που φαντάστηκε να κάνει τους εκπροσώπους του λαού να εκλέγονται άμεσα από αυτόν και τους υπόλοιπους δημόσιους λειτουργούς έμμεσα από τα εκλεγμένα σώματα! Αυτός είχε τη χαρμόσυνη ιδέα που αφαίρεσε όλο το δηλητήριο από το σχέδιο του Condorcet».¹⁰⁷

Αντιτιθέμενος στις τροποποιήσεις αυτές, ο Condorcet δημοσιεύει στις 24 Ιουνίου το κείμενο *Στους Γάλλους πολίτες, για το νέο σύνταγμα*. Στο κείμενο αυτό ο διαφωτιστής, αναλύοντας τις διαφορές των δύο σχεδίων, εντοπίζει τις ρωγμές στο εσωτερικό της ριζοσπαστικής σκέψης. Αρχικά, καταγγέλλει τις παρατυπίες της σύστασης της τελευταίας συνταγματικής επιτροπής, αναφέροντας τις συνθήκες στις οποίες επιτελέστηκε το έργο της:

Σε μια στιγμή όπου η ελευθερία των εκπροσώπων του λαού είχε παραβιαστεί απροκάλυπτα και όπου αυτοί, περικυκλωμένοι από στρατιώτες, καθηλωμένοι με την δύναμη των όπλων στους τόπους των συναθροίσεών τους, εξαναγκάστηκαν, για να αποφύγουν μεγαλύτερα εγκλήματα, να διατάξουν τη σύλληψη 27 συναδέλφων τους... όταν η ελευθερία του τύπου αφανίστηκε από τη λογοκρισία μιας ιερής εξέτασης, με τη ληλασία των τυπογραφείων, και όταν η μυστικότητα των επιστολών παραβιάστηκε με ένα θράσος που δεν είχε γνωρίσει ποτέ ο δεσποτισμός.¹⁰⁸

Ωστόσο, στην ανάπτυξη της σύγκρισης, φανερώνεται ο βαθμός στον οποίο το σχέδιο της επιτροπής των Ορεινών τηρεί τις βασικές αρχές του σχεδίου του Condorcet. Όπως παρατηρεί και ο ίδιος:

¹⁰⁶ Jacques Godechot, *Les constitutions de la France depuis 1789*. Garnier-Flammarion, Παρίσι 1970, σ. 80.

¹⁰⁷ Παρατίθεται στο Mathiez, *ό.π.*, σ. 512.

¹⁰⁸ Condorcet, «Aux citoyens français sur la nouvelle constitution». *O.C.*, 12, 1847 σ. 654.

Στο θέμα της νομικής ισότητας μεταξύ των πολιτών, στην ευκολία απόκτησης της [ιδιότητας του πολίτη], στη διάκριση των πρωτογενών συνελεύσεων όπου ο λαός ασκεί την κυριαρχία, μαζί με άλλες τις άλλες πολιτικές συγκεντρώσεις, στην ενότητα του νομοθετικού σώματος, στη συχνή ανανέωση των δημόσιων αξιωματούχων, στο εύρος που δίνεται στις εκλογές από το λαό, στην εκλεξιμότητα σε όλες τις θέσεις, στην απεριόριστη επανεκλογιμότητα, στις προφυλάξεις ενάντια στις καταχρήσεις της ένοπλης ισχύος, σε αυτά τα αντικείμενα τα δύο σχέδια συμφωνούν.¹⁰⁹

Αυτή η συμφωνία, ωστόσο, γίνεται με τη θυσία των λεπτομερών διαρρυθμίσεων του σχεδίου του Condorcet. Έτσι ο φιλόσοφος κατηγορεί τις ασάφειες και τις αβλεψίες του σχεδίου των Ορεινών: την παράλειψη των οργανωτικών διατάξεων για την λειτουργία των πρωτογενών συνελεύσεων, για την άσκηση του δικαιώματος της λαϊκής αναίρεσης, και στην αλλαγή του τρόπου ψηφοφορίας. Μέμφεται και την κατάργηση της βουλευτικής αποζημίωσης που προέβλεπε το σχέδιό του. Ακολουθώντας, τονίζει πως οι αρμοδιότητες και το μέγεθος του εκτελεστικού αυξάνονται, ενώ η αρμοδιότητα του διορισμού των ελεγκτών που θα το επέβλεπαν αφαιρείται από τον λαό. Ανησυχεί, λοιπόν, για την δημιουργία μιας σειράς ανεξέλεγκτων εξουσιών: «Αυτά τα άρθρα αφαιρούνται, και τίποτα δεν τα αντικαθιστά. Έτσι τίποτα δεν διασφαλίζει ούτε τους πολίτες ενάντια στην καταπίεση των αξιωματούχων και των δικαστών, ούτε τους δημόσιους αξιωματούχους ενάντια στην τυραννία των νομοθετικών σωμάτων.¹¹⁰

Τέλος, καταγγέλλει το σχέδιο για συγκέντρωση της εξουσίας στις πόλεις, όπου είναι περισσότερο ενεργοί οι επαναστατικοί πυρήνες των Φίλων του Συντάγματος. Συγκρίνοντας και πάλι τα δύο σχέδια λέει: «Το ένα έχει ως στόχο την πληρέστερη ισότητα επιρροής. Θελήσαμε η εμπράγματη ισότητα να υλοποιήσει την ισότητα των δικαιωμάτων· το άλλο δίνει όλη την επιρροή στις πόλεις, διότι αυτή η ένωση [οι Φίλοι του Συντάγματος] ελπίζει να διατηρήσει εκεί περισσότερη εξουσία».¹¹¹

Το άρθρο αυτό, προκάλεσε τελικά την προγραφή και του ίδιου του συντάκτη του, που περνά στην παρανομία στις 8 Ιουλίου 1793, μετά από την καταγγελία του ορεινού βουλευτή Chabot.¹¹² Το τροποποιημένο Σύνταγμα υιοθετείται τελικά από τη Συμβατική στις 24 Ιουνίου του 1793, μαζί με μια Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη που προσεγγίζει περισσότερο την αρχική διατύπωσή του Condorcet, ενώ δεν ενσωματώνει τις

¹⁰⁹ Condorcet, «Aux citoyens français sur la nouvelle constitution», ό.π., σ. 655-656.

¹¹⁰ Condorcet, «Aux citoyens français sur la nouvelle constitution», ό.π., σ. 665.

¹¹¹ Condorcet, «Aux citoyens français sur la nouvelle constitution», ό.π., σ. 672.

¹¹² Allengry, ό.π., σ. 313.

προτάσεις του Ροβεσπιέρου. Το σύνταγμα αυτό υπήρξε το πρώτο που υποβλήθηκε σε δημοψήφισμα, με φανερή ψήφο, και που διεξήχθη στις πιο δύσκολες στιγμές της επανάστασης, μεταξύ του Αυγούστου και του Δεκεμβρίου 1793, ενώ εγκρίθηκε με ένα αποτέλεσμα 1,801,918 υπέρ, 11,610 κατά και τουλάχιστον 4,300,000 αποχές. Αφού η ψήφισή του εορταστεί συμβολικά στις 10 Αυγούστου, τη πρώτη επέτειο της πτώσης της μοναρχίας, το Σύνταγμα ενταφιάζεται τελετουργικά σε μια κέδρινη κιβωτό στα πόδια του βάθρου του ομιλητή, με την υπόσχεση να εφαρμοστεί «μόλις επανέρθει η ειρήνη».¹¹³ Αυτό δεν θα γίνει ποτέ, γιατί μετά τον Τρόμο οι πολιτικές συνθήκες θα απαιτήσουν την υιοθέτηση ενός νέου Συντάγματος, το οποίο θα υλοποιήσει τελικά η θερμιδωριανή αντίδραση δύο χρόνια μετά.

Συμπεράσματα

Η εξέταση της δημιουργίας, της διατύπωσης και των τροποποιήσεων του γαλλικού συντάγματος του 1793 μας δίνει ένα πανόραμα του επαναστατικού ριζοσπαστισμού στις πιο δραματικές του στιγμές. Σε ένα πρώτο επίπεδο, αυτό που απορρέει είναι η διαπίστωση της σύγκλισης σε μεγάλο βαθμό των ιδεών του ώριμου διαφωτισμού με τον επαναστατικό ριζοσπαστισμό των Ιακωβίνων. Πράγματι, οι Ιακωβίνοι και οι Ορεινοί βουλευτές θα τηρήσουν τις βασικές αρχές που σχεδίασε ο Condorcet, ιδίως στο επίπεδο των συνελεύσεων βάσης και της σύντομης θητείας των δημόσιων λειτουργών. Απλοποιώντας, ωστόσο, τα διαδικαστικά μέρη, δημιουργούν έναν πιο αποτελεσματικό μηχανισμό διατύπωσης της λαϊκής βούλησης, με κόστος τη θυσία τόσο του παιδευτικού μέρους της διαδικασίας όσο και της εξουσίας των πυρήνων της βάσης, των πρωτογενών συνελεύσεων.¹¹⁴

Παρ' όλα αυτά, δεν αποχωρούν ουσιαστικά από το θεμελιώδες σχήμα που διέγραψε η αστική σκέψη, αυτό της προστασίας του ατόμου και της προαγωγής των θεμελιωδών «φυσικών» δικαιωμάτων του. Σημαντικό, από αυτήν την άποψη, είναι ότι οι περιορισμοί στο δικαίωμα ιδιοκτησίας, που διατύπωσε ο Robespierre, δεν εμφανίζονται στην τελική Διακήρυξη. Έτσι, δύσκολα θα μπορούσε κανείς, όπως το επιθυμούν οι ρεβιζιονιστές ιστορικοί και πολιτικοί φιλόσοφοι, να ανιχνεύσει εκεί τα σπέρματα ενός υποθετικού «ολοκληρωτισμού».¹¹⁵ Ωστόσο είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η ιδέα ενός κράτους που θα αναλαμβάνει την εκπαίδευση και την πρόνοια των πολιτών του υφίσταται ήδη στις διατάξεις του.

¹¹³ Godechot, ό.π., σ. 76.

¹¹⁴ Raynaud, ό.π., σ. 247.

¹¹⁵ Βλ. για παράδειγμα Dan Edelstein, *The Terror of Natural Right*. The University of Chicago Press, Σικάγο 2009.

Συνεπώς, μπορούμε να καταλήξουμε σε τρία πορίσματα. Πρώτον, ότι στο σημείο αυτό της διαμόρφωσης του αστικού κράτους αρθρώνεται μια βάση «προοδευτικών» ιδεών, των οποίων το Σύνταγμα του 1793 συνιστά μια περιληψη και που δεν έχουν ακόμα επιτευχθεί, ιδίως το ιδεώδες μιας περιοριστικής πολιτείας όπως την οραματιζόταν ο Condorcet. Δεύτερον, πως η ριζοσπαστική σκέψη, στην ιστορική αυτή στιγμή, δεν φαίνεται να διέθετε έναν ορίζοντα υπέρτερο των αστικών αυτών προσδοκιών, αλλά μια έντονη αντίληψη «ενάρετου» πολιτικού βίου χωρίς μια διακριτή θεσμική άρθρωση. Αυτό, πάλι, στρέφει τον πολιτικό βίο προς μια ηθικιστική αντίληψη της πολιτικής, άρα και προς μια πολιτική του συναισθήματος και όχι προς μια πολιτική του ορθολογισμού, όπως την είχε φανταστεί ο ύστερος διαφωτισμός. Τρίτον, πως η γραμμή που διακρίνει την «γιρονδίνικη» από την «ορεινή» πλευρά, δηλαδή το εάν η ατομική ιδιοκτησία είναι «φυσικό» ή «κοινωνικό» δικαίωμα, δεν εμφανίζεται καν στο τελικό κείμενο του συντάγματος του 1793, πράγμα που καθιστά την «ολοκληρωτική» ερμηνεία των πράξεων της Συμβατικής εξαιρετικά προβληματική.

Εντέλει, η παρούσα ανάλυση μας επιτρέπει να δούμε στο σύνταγμα αυτό, με τις ιδέες περί περιοριστικής λαϊκής εκπροσώπησης και κοινωνικών δικαιωμάτων, ένα γνήσιο τέκνο του ώριμου διαφωτισμού που δύναται, ακόμα και σήμερα, να μας προσφέρει πολύτιμες ιδέες για τη βελτίωση της πολιτειακής συγκρότησης. Ιδίως η ιδέα της κατωφερούς διασποράς της κρατικής εξουσίας στην κοινωνία, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ανάχωμά απέναντι στον θανάσιμο κίνδυνο που απειλεί τη σημερινή πολιτεία, την απεριόριστη συσσώρευση άνωθεν εξουσιών.

Nicolas de Condorcet